

**ПОРИВ ДО СВОБОДИ: ДО 30-РІЧЧЯ ДЕКЛАРАЦІЇ
ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ**

Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції

16 липня 2020 р.

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Всеукраїнська науково-практична онлайн конференція

**ПОРИВ ДО СВОБОДИ: ДО 30-РІЧЧЯ ДЕКЛАРАЦІЇ
ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ**

16 липня 2020 р.

Оргкомітет конференції:

Володимир Мельник, ректор Львівського національного університету імені Івана Франка (голова);

Андрій Москаленко, заступник міського голови Львова зі питань розвитку;

Володимир Качмар, проректор Львівського національного університету імені Івана Франка;

Степан Качараба, декан історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Ігор Соляр, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України;

Олексій Сухий, завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;

Ігор Підкова, доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського.

ПРОГРАМА КОНФЕРЕЦІЇ

11.45-12.00 – Онлайн реєстрація учасників конференції

12.00-14.00 – Пленарне засідання і загальна дискусія

ВСТУПНЕ СЛОВО

Володимир МЕЛЬНИК, доктор філософських наук, професор, член-кор. НАН України, ректор Львівського національного університету імені Івана Франка

Андрій МОСКАЛЕНКО, заступник міського голови Львова з питань розвитку

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Ігор ЮХНОВСЬКИЙ, академік НАН України, доктор Honoris Causa Львівського національного університету імені Івана Франка, народний депутат України I-IV скликань

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Модератор:

Степан КАЧАРАБА, доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка

Олексій СУХИЙ, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка

Декларація про державний суверенітет України: історія творення й перспективи державності

Федір ТУРЧЕНКО, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України, Запорізький національний університет

Декларація про державний суверенітет України: погляд із Запоріжжя

Григорій ГОНЧАРУК, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та етнографії, Одеський національний політехнічний університет

Львівська регіональна організація Народного Руху й незалежність України.

Ігор СОЛЯР, доктор історичних наук, професор, директор Інституту Українознавства НАН України імені Івана Крип'якевича

Декларація про державний суверенітет України - важлива віха в історії Української державності.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет будівництва і архітектури

Роль В'ячеслава Чорновола в ухваленні Декларації про державний суверенітет України

Зоя БАРАН, кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри новітньої історії зарубіжних країн, Львівський національний університет імені Івана Франка

До питання оцінки європейською політичною елітою національних процесів в Україні на зламі 1990-х років (прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер й суверенізація Української РСР)

Юрій ПАЧКОВСЬКИЙ, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціології, Львівський національний університет імені Івана Франка
Суспільно-політичні настрої громадськості Української РСР у другій половині 1980-х років: соціологічний вимір

Володимир КАЧМАР, кандидат історичних наук, доцент, проректор Львівського національного університету імені Івана Франка
Академічна спільнота Львівського університету як чинник державотворчих процесів у період Перебудови

Роман ШУСТ, кандидат історичних наук, професор кафедри давньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка
Від карбованця до гривні: перші кроки запровадження національної грошової одиниці України

Ольга ЩОДРА, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри давньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка
Початки Русі у світлі зарубіжних джерел: спроба історичної реконструкції.

Віктор ГОЛУБКО, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка
Декларація про державний суверенітет України – українське déjà vu 1917 року: історичні паралелі та відмінності.

Андрій ЗАЯЦЬ, доктор історичних наук, доцент кафедри давньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка
Традиції українського державотворення: Гетьманщина у другій половині XVII – XVIII ст.

Володимир МІСЬКО, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
«Українська ідея» національно-територіальної автономії у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст.

Василь ЧУРА, доктор історичних наук, професор кафедри історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка
До питання про робітничий рух у Львові напередодні проголошення Декларації про державний суверенітет України

Тамара ПОЛЕЩУК, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії країн Центральної і Східної Європи, Львівський національний університет ім. Івана Франка

Ухвалення Декларації про державний суверенітет Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки:: суспільно-політичний контекст

Олег ПАВЛИШИН, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка

До витоків державницької ідеї: Ухвала Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 р.

Петро ДАЦЬКІВ, аспірант кафедри новітньої історії країни ім. М. Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка

Роль академіка І.Юхновського в ухваленні Декларації про державний суверенітет України.

Олександра ЧУРА, кандидат історичних наук, наукова співробітниця Національного музею- меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького»

Деякі аспекти реакції компартійних структур Львова щодо Декларації про державний суверенітет України

Степан РУТАР, кандидат історичних наук, доцент
«Тридцять років потому»: чи здобула Україна реальний суверенітет після ухвалення української Декларації?

Ігор ПІДКОВА, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка

«Парад суверенітетів»: компаративний аналіз Декларацій про державний суверенітет України і Білоруської РСР.

ТЕЗИ НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ПОЛІТИЧНОЮ ЕЛІТОЮ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ НА ЗЛАМІ 1990-х років (Прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер й суверенізація Української РСР)

Зоя БАРАН

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

9 червня 1990 р., у рамках днів британської культури в СРСР, з одноденним візитом М. Тетчер відвідала Київ (експозиції «Британська промисловість сьогодні» та «Сучасне життя у Великій Британії»). Це був її перший та останній візит в Україну. В інтерв'ю 9 червня для Центрального телебачення українським журналістам М. Тетчер наголосила, що Україна володіє величезними ресурсами, чудовим сільським господарством і має великий потенціал для процвітання.

М. Тетчер стала першим зарубіжним високопосадовцем провідної європейської держави, яка виступила у Верховній Раді УРСР. У виступі вона відзначила «важливість демократичних процесів, що відбуваються в радянському суспільстві», високо оцінила реформи М. Горбачова як «найзахопливіші, історичні зміни, які відбулися в Європі впродовж тривалого часу». Хоча, напередодні візиту до СРСР, британське Міністерство закордонних справ підготувало для неї оцінку політичної ситуації із тезою великими літерами: «Підтримуючи радянські реформи не обов'язково підтримувати Горбачова». Однак, М. Тетчер не схвалила цю тезу, хоча й не відкинула її зовсім.

На запитання демократичної опозиції парламенту УРСР про відкриття посольства України в Лондоні, М. Тетчер відповіла, що в її країні немає дипломатичних відносин із Каліфорнією, натякаючи на сприйняття України виключно як частини СРСР. На запитання щодо прямої участі України – члена

ООН, а отже, за міжнародним правом, суб'єкта міжнародних відносин – у загальноєвропейському процесі та ймовірному вступі до Європейських спільнот, М. Тетчер зазначила, що не вважає за можливе укладення будь-яких спеціальних угод і питання про розширення європейських кордонів на даний час не стоїть. У виступі на урочистому обіді, М. Тетчер повторила оцінку успіхів реформаторської діяльності М. Горбачова та підняла келих за «щасливе майбутнє України та СРСР».

Всюди, де Тетчер була в Києві, її супроводжували синьо-жовті прапори та гасла з вимогами української незалежності (вперше і гасло англійською «Україна прагне до Європи»).

Після відвідин СРСР, 12 червня М. Тетчер виступила зі звітом перед Палатою Громад парламенту Великої Британії. Більша частина дискусії стосувалася майбутньої безпеки Європи після об'єднання Німеччини. Прем'єрка знову наголосила на важливості реформаторської діяльності М. Горбачова, зауваживши, що жодна з подій, які відбулися, «навіть не почалися б без Горбачова». У М. Тетчер та загалом британського політикуму сумнівів щодо незалежності країн Балтії не виникало. Прем'єрка неодноразово наголошувала, що Велика Британія ніколи не визнавала, зокрема, Литву, частиною СРСР. Водночас, на думку одного з найвпливовіших британських дипломатів Робіна Ренвіка, автора дослідження про зовнішню політику М. Тетчер, прем'єрка була переконана, що М. Горбачов не відпустить Україну без боротьби. Політик зауважив, що лідерка британських консерваторів, перебуваючи в Києві, відчувала, що не може пообіцяти відкрити британське посольство в Києві, хоча згодом зрозуміла, що незалежна Україна є стратегічно вигідна для Європи і Заходу.

Депутатів Палати громад, зокрема, цікавило питання оцінки прагнення населення України до самовизначення та як це відповідатиме інтересам самої Великої Британії. Вони хотіли зрозуміти, чи прагнення до самовизначення республік СРСР сприятиме збереженню сильного унітарного Радянського Союзу чи його розпаду. М. Тетчер зауважила, що в СРСР «на фоні зростання свободи слова, з'явилися різні партії та політики, які хочуть використати

реальну владу. Вони прагнуть до більшої передачі повноважень. Біда в тому, – наголосила прем'єрка, – що централізація влади в Москві була тотальною. Хоча в республіках були уряди, насправді вони не могли встановлювати бюджети чи здійснювати більшу владу». М. Тетчер зауважила, що є багато моделей, які можуть взяти за зразок, зокрема, українські політики, перелічивши країни США, Канаду, Австралію, Велику Британію. Однак така її оцінка викликала сміх серед депутатів. Водночас, один із депутатів-консерваторів Майкл МакНейр-Вілсон запитав прем'єрку чи обговорювала вона з М. Горбачовим питання перегляду західного кордону: політик наголосив, що йдеться про ту частину Польщі, яку СРСР отримав завдяки пакту Ріббентропа-Молотова 1939 р., а тому запитав, чи не настав слушний час для дозволу «тій частині Польщі самовизначитися?». М. Тетчер зауважила, що обговорювала лише питання країн Балтії, наголосивши при цьому, що все-таки та частина Польщі була заселена українцями й очевидно вони раділи поверненню в Україну. При цьому прем'єрка наголосила на складних періодах в історії обох країн та неодноразовому переходу території під владу то однієї, то іншої держави. Також нагадала про зміст Гельсинських угод 1975 р., які були покликані закріпити існуючі кордони.

М. Тетчер вважала, що СРСР має залишатися на карті як єдина держава – реальна противага об'єднаній Німеччині, чому прем'єрка не бажала сприяти. Про це свідчить записка радника британської прем'єрки із зовнішньої політики, особистого секретаря Чарльза Пауелла, в якій він подавав інформацію про переговори М. Тетчер із президентом США Джорджем Бушем-старшим у березні 1990 р. Дж. Буш-старший виявив стурбованість напруженими німецько-британськими відносинами, та, водночас, досить тісними британсько-радянськими відносинами. Президент наголошував, що в США вважають СРСР «глибоко ворожою державою» та не можуть уявити його в ролі союзника у протистоянні, у майбутньому, із об'єднаною Німеччиною», – писав у записці Ч. Пауелл. Він вважав, що США, очевидно, неправильно зрозуміли зовнішньополітичні маневри М. Тетчер. Хоча, її висловлювання та їх інтерпретація президентом Дж. Бушем подібні. Вона зауважила, що не варто

ізолювати росіян від дискусій про майбутнє Європи, і що СРСР буде єдиною країною, рівною за розмірами з об'єднаною Німеччиною, і може виступити як політична протипага. Радник вважав за необхідне налагодити контакти з Г. Коллем. В одній із своїх розмов із М. Тетчер, напередодні подорожі до Києва, Ч. Пауелл рекомендував прем'єрці прямо заявити М. Горбачову про те, що «об'єднана Німеччина буде членом НАТО, але є безліч гарантій, які можна запропонувати Радянському Союзові».

Отже, український суверенітет, на відміну від прагнення до незалежності балтійських країн, не сприймався у Великій Британії, як право та ймовірний факт. В інтересах Лондона залишалось існування єдиного Радянського Союзу, однак, із «правом кожної з балтійських держав на самовизначення».

І все ж, вже через півтора року Форин-офіс надіслав ноту 31 грудня 1991 р. про визнання Великою Британією незалежності України.

Література: 1. Margaret Thatcher. Remarks visiting Kiev. 09/06/1990. Thatcher Archive: speaking text. <https://www.margaretthatcher.org/document/108114>; Margaret Thatcher. TV Interview for Central TV (visiting Kiev). 09.06.1990. Thatcher Archive: speaking text. <https://www.margaretthatcher.org/document/108115>; 2. Margaret Thatcher. Speech to Ukrainian Supreme Soviet. 09/06/1990. Thatcher Archive: speaking text. <https://www.margaretthatcher.org/document/108116>.; 3. Charles Moore. Margaret Thatcher: The Authorized Biography, Vol.3: Herself Alone; 4. Margaret Thatcher. Speech at Ukrainian Government lunch in Kiev. 09/06/1990. Thatcher Archive: speaking text. <https://www.margaretthatcher.org/document/108113>; 5. Margaret Thatcher. HC Stmt: [Prime Minister's Visit to the Soviet Union].12.06.1990. Thatcher Archive: speaking text. <https://www.margaretthatcher.org/document/108121>; 6. Robin Renwick. A journey with Margaret Thatcher: foreign policy under the Iron Lady. London: Biteback Publishing, 2013

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ: УКРАЇНСЬКЕ *DÉJÀ VU* 1917 РОКУ: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ТА ВІДМІННОСТІ

Віктор ГОЛУБКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра краєзнавства,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР тридцять років тому – 16 липня 1990 р. спонукає до певних історичних паралелей, коли йдеться про досвід вітчизняного державотворення ХХ ст. Насуваються рефлексії щодо проведення паралелей із діяльністю першого українського парламенту новітньої доби – Української Центральної Ради, яка ухвалила 23 червня 1917 р. свій Перший Універсал про автономію України. Таких паралелей можна помітити чимало.

Подібна історична епоха – розвал старого імперського центру і народження суверенної Української держави.

Історичний романтизм, що охопив українське суспільство у всій багатогранності його проявів національно-культурного, духовного і політичного ренесансу, який переживала українська нація.

Змістове наповнення обох документів, що відображало рух України до суверенізації. Так Центральна Рада у своєму Першому Універсалі наголошувала, що саме український народ поставив її «на сторожі прав і вольностей Української землі», як аналогічно Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 р., покликаючись «на волю народу України», «дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу», проголошувала державний суверенітет України «як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території».

Положення щодо суверенізації економічного життя України. Розділ VI Декларації «Економічна самостійність», проголошував право українського народу «на володіння, користування і розпорядження національним багатством

України», право на свою частку в загальносоюзному багатстві. Відповідно Центральна Рада у Першому Універсалі вимагала від російського уряду залишити у розпорядженні Києва частину коштів, які той забирає з України у загальнодержавну казну.

Як Перший Універсал, так і Декларація про державний суверенітет України проголошували верховенство національного законодавства на території України. «Всі закони, що повинні дати...лад...у нас, на Вкраїні, мають право видавати» Всенародні Українські Збори (Сойм) – мовилося в Універсалі. Те ж саме проголошувала Декларація 1990 р. – «Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території».

Надання гарантій національним меншинам рівних прав з українцями і заклик до співпраці у творенні нового ладу в Україні на шляху утвердження її суверенітету.

Половинчастість у визначенні стратегічної мети України – досягнення цілковитої державної суверенності, що відображені низці застережень щодо можливості її входження до наддержавних утворень. Центральна Рада декларувала своїм Першим Універсалом автономію України у складі федеративної Російської демократичної Республіки, а Верховна Рада УРСР у Декларації про державний суверенітет України передбачала подвійне громадянство – українське і союзне, а також визнавала, що «Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору».

Незважаючи на разючі паралелі щодо змістового наповнення аналізованих документів усе ж було б помилково вважати Декларацію про державний суверенітет, ухвалену Верховною Радою УРСР у 1990 р. і Перший Універсал Центральної Ради 1917 р. свого роду *déjà vu*. Відтак, можна виокремити принципові відмінності що підтверджують цю думку:

- Декларація, на відміну від Універсалу була прийнята вищим легітимним органом влади – Верховною Радою УРСР на відміну від Центральної Ради, яка на час ухвали Першого Універсалу все ж ще не

перетворилась на загальноукраїнський представницький орган, а була громадською організацією без визначених повноважень і правового визнання з боку центру;

- Декларація мала суттєву перевагу з точки зору юридичних аспектів формулювання її положень й, що найважливіше, одразу набувала сили закону у той час як Перший Універсал спирався лише на моральний авторитет громадської організації, що звичайно не применшує його впливу на суспільну думку проте не був правовим актом у класичному розумінні. Текст Декларації свідчить про те, що їй притаманний метод загального конституційного закріплення найважливіших політичних і економічних відносин, тут немає умовних способів, формулювання мають імперативний характер, як і належить акту конституційного рівня;
- Декларація найбільшу увагу акцентувала на здобутті Україною державного суверенітету, що мислився як верховенство державної влади у своїй країні і її незалежність в зовнішньополітичній сфері, у той час як у Першому Універсалі Центральної Ради пріоритет надавався національному суверенітету як прояву повновладдя нації, її політичної свободи, реальної можливості визначити характер свого національного життя.
- Декларація про державний суверенітет за своїм змістом була набагато радикальнішим документом оскільки визначала, що стратегічною метою України є повна її державна незалежність. Підтвердженням тому є зафіксовані у ній положення про право на створення власних Збройних Сил, фінансової системи, самостійної зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності. Нічого подібного не фіксував Перший Універсал і лише Другий Універсал від 16 липня 1917 р. дуже обережно деякі з них порушував. Сталося це вже після досягнення компромісу Центральної Ради із російським Тимчасовим урядом однак жодним чином не відмінювало зміну її курсу на досягнення автономного статусу України на користь самостійності. Щоправда

події літа 1917 і 1990 рр. прискорили процеси національного відродження, надавши йому яскраве політичне забарвлення.

Підсумовуючи, можна ствердити, що між подіями 1990 і 1917 рр. без сумніву простежується генетичний зв'язок. Проте у жодному разі їх не можна розглядати у руслі популярних нині історичних реконструкцій хоча й подібних за формою, але відмінних за внутрішньою сутністю.

Література: Грабовський, С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення, (Київ: Генеза,1995); Грушевський, Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть, (Київ: Т-во «Знання» України,1991); Декларація про державний суверенітет України, Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), по 31 (1990), ст.429; Копиленко, Олександр Любимович. «Сто днів» Центральної Ради, (Київ: Вид-во «Україна»,1992); Чопа, Віктор. «Декларація про суверенітет: фундамент чи компроміс, наслідки якого відчуваємо досі?», Укрінформ, 11 липня 2020. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2499717-deklaracia-pro-suverenitet-fundament-ci-kompromis-so-vidcuvaemo-dosi.html>

ЛЬВІВСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОГО РУХУ Й НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Григорій ГОНЧАРУК

Одеський національний політехнічний університет,
кафедра історії та етнографії,
проспект Шевченка, 1, 65044, Одеса, Україна

Серед регіональних, крайових й обласних організацій Народного Руху України, Львівській належить особливе місце. Вона відрізняється від інших не тільки кількістю її засновників – первинних осередків та груп підтримки Руху львівських підприємств, а також організацій та представників чисельних громадських організацій таких, як «Товариство української мови ім. Т. Шевченка», Російського Руху «Друзі українського мистецтва і літератури», асоціації «Зелений світ», Товариства Лева, Етнографічного товариства ім. І. Франка, Товариства «Меморіал», Спілок письменників, художників, архітекторів, театральних діячів та інших. А ще відрізняється не менш важливим – змістом основного документа установчої конференції. Він називався «Декларація Львівської регіональної організації НРУ». Це відбулося 7 травня 1989 року. Рішення конференції по відношенню до статусу України було значно радикальнішим, ніж проект програми Народного Руху України. Львів'яни не згадували про керівну роль партії. У названому документі підкреслювалось: «Організація виступає за відновлення державного суверенітету республіки....», «...перетворення СРСР у Союз суверенних республік...»

Але учасникам конференції вистачило мудрості в цілому підтримати проект Програми НРУ. І тільки 25 жовтня 1990 року в своїй Ухвалі Другі

всеукраїнські збори Руху записали: «Суверенна Україна повинна стати демократичною незалежною соборною державою, доброю матір'ю для всіх своїх громадян.».

Література: 1. Григорій Гончарук. Народний Рух України. Історія. 1989-1996 рр. Видання друге, доповнене. Одеса: «Астропринт», 2014. – С. 33 – 35; 2. Декларація Львівської регіональної організації НРУ. Віче, видання Львівської регіональної організації Народного Руху України за перебудову, № 1, червень 1989р.; Літературна Україна, 16 лютого 1989 р.; 4. Вісник Руху. Часопис Центрального проводу. Другі Всеукраїнські збори Руху. Ч. 7. Листопад. Київ, 1990. – С. 65

РОЛЬ АКАДЕМІКА ІГОРЯ ЮХНОВСЬКОГО В УХВАЛЕННІ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Петро ДАЦКІВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії країни імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна*

Вибори до Верховної Ради УРСР (далі – ВР УРСР) весною 1990 р. стали безпрецедентним випадком в історії радянського парламентаризму завдяки формуванню опозиційних до комуністичної партії сил. Створений та очолений академіком Ігорем Юхновським блок “Народна Рада”, не дивлячись на кількісну меншість, став рушієм, що не лише відображав і відстоював інтереси держави, а й спрямовував діяльність парламенту в національне русло. І. Юхновський згадував, що пріоритетним завданням для нього і його соратників було прийняття документів державного масштабу, які б заклали підґрунтя для будівництва нової незалежної країни. 29 травня ВР прийняла постанову “Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України”, в якій було сказано, що багато важливих життєвонеобхідних питань не вирішено в умовах централізованої політики. Шлях виходу з кризи – діяльність в умовах політичної і економічної самостійності республіки. Таким чином, цим документом було покладено початок діяльності, яка завершилася прийняттям Декларації.

Вперше бачення документа про суверенітет голова опозиційного блоку охарактеризував ще у своїй програмі, балотуючись на посаду Голови Верховної Ради УРСР: «Закон про суверенітет, який ми маємо прийняти, має включати такі основні пункти, що земля, її надра та все, що знаходиться на її поверхні, повітряний простір і морське узбережжя в межах республіки є власністю народу України, на території республіки діють закони, прийняті Верховною Радою республіки, та закони, прийняті Верховною Радою Союзу, чинні після їх ратифікації Верховною Радою України». Робота академіка над Декларацією продовжилася і після оголошення результатів голосування, в якому

І. Юхновський не здобув перемоги, що свідчило про те, що для вченого пріоритетним залишалася державотворча діяльність, не дивлячись від посади.

І. Юхновський намагався форсувати підписання українського документа після повернення новобраного спікера В. Івашка всередині червня з Ради Федерації СРСР, де була прийнята Декларація Російської РСР. На той час, за словами вченого, було сформоване сприятливе політичне підґрунтя, в тому числі і в середовищі українських комуністів, про що свідчив факт розробки одного з проєктів документа за рішенням ЦК. Силами демблоку було розроблено 9 варіантів Декларації, що свідчило з однієї сторони про бажання опозиціонерів долучитися до створення доленосного документа держави, а з іншої – про неорганізованість парламентської меншості.

Підготовкою офіційного проєкту займалася одночасно Тимчасова комісія, створена Президією Верховної Ради, куди разом із соратниками увійшов І. Юхновський, і в Комісія Верховної Ради з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних. Проте Найактивнішого обговорення питання, пов'язані з суверенітетом, набули у сесійній залі парламенту, де народорадівці намагались забезпечити дотримання концептуальної та змістовної частини проєкту, який мав стати надійною основою республіканського суверенітету. На думку І. Юхновського та його колег, Декларація мала базуватися на трьох основоположних принципах: державний суверенітет як «результат самовизначення української нації», зменшення обсягів союзної власності та ліквідація посади генерального прокурора СРСР.

Академік докладав максимум зусиль, щоб зробити документ національно зорієнтованим і наповненим державотворчим змістом. Проте, не дивлячись на старання народорадівців, представлений у парламенті проєкт Декларації відображав зацікавлення радянської номенклатури й надавав прерогативи союзному Центру. Голова Народної Ради охарактеризував його як такий, що «відстоює частково незалежну, частково – залежну державу і потребує поправок».

У своєму виступі 9 липня 1990 р. І. Юхновський повторно звернув увагу на важливих складових Декларації: 1) бюджетно-фінансова самостійність, без

якої лідер опозиціонерів не бачив виходу з тодішньої кризи; 2) призначення власного генерального прокурора; 3) формування республіканських збройних сил на території України, які були б окремими від союзних збройних формувань; 4) умови підписання майбутнього союзного договору, в якому Україна виступала б абсолютно незалежним й рівносильним правовим суб'єктом. Під час обговорення цих питань 11 липня парламентські дебати досягли свого апогею. Напружували обстановку виступи шахтарів, які в сесійній вимагали суверенітету, національну банківську систему та власні збройні сили. Ця акція протесту була організована Народною Радою для того, щоб переконати всіх тих, хто ще сумнівався в необхідності Декларації, й створила моральну підтримку опозиціонерам.

За два дні дискусій представники демблоку 39 разів брали слово й вносили свої корективи в текст документа. Тому націоналістам вдалося відстоювати принципові для самостійної держави положення, про що свідчить порівняння первісного проєкту й остаточного варіанту Декларації. Академік Юхновський робив правки й висловлював свої думки до кожної частини Декларації. Зокрема, він редагував сьомий розділ документа “Екологічна безпека”. Його ініціативу змінити формулювання тексту на такий, що передбачав відповідальність України не лише за екологічну безпеку в межах держави, а й поза її межами, в тому випадку, якщо джерело забруднення знаходилось на українській території, підтримали більшістю голосів.

Після важких і тривалих дебатів у залі Верховної Ради все ж вдалося досягти компромісу. 16 липня 1990 р. Декларація про державний суверенітет була тріумфально ухвалена конституційною більшістю голосів. Із 384 депутатів зареєстрованих у залі «за» прийняття цього історичного документа проголосували 355 осіб, «проти» – 4, «утримався» – 1, решта – не взяли участь у голосуванні. У своєму вітальному слові І. Юхновський зазначив: «Ми прийняли Декларацію про суверенітет 355 голосами. Це означає, що вона набуває майже конституційного закону. Отож ми маємо перед собою закон про суверенітет, і я вас усіх вітаю з ним! Перед нами стоїть страшний кусок роботи,

за яку усі повинні дружно взятися. Отож я теж від імені Народної Ради всіх вас вітаю і бажаю вам успіху в тому великому труді, який нас чекає».

О. Мороз, оцінюючи політичне значення документа, сказав: «Будемо відвертими. Це не Декларація про суверенітет, а заява про вихід із Союзу». Із цією думкою погоджується канадський історик українського походження Т. Кузьо, за словами якого, Декларація започаткувала повільний процес дезінтеграції з Радянського Союзу й закріпила домінування українського законодавства над радянським у всіх сферах, зокрема в економічній та правовій.

Таким чином, значення Декларації для побудови незалежної держави, а також зусилля, яких доклали І. Юхновський та його соратники, щоб наповнити документ важливим для нації змістом, важко переоцінити. 16 липня 1990 р. став днем започаткування правової основи й визначення головних пріоритетів для України. Також прийняття Декларації – перше вагоме досягнення академіка І. Юхновського та блоку «Народна Рада», що засвідчило авторитет опозиціонерів та надало поштовху для реалізації нових цілей, спрямованих на побудову незалежної країни.

Література: 1. Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. – Житомир, 2010. – 868 с; 2. Постанова Верховної Ради УРСР «Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №25. – С. 395.; 3. Виступ народного депутата УРСР Ігоря Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 21. – 1990. – 63 с.; 4. Виступ народного депутата УРСР Ігоря Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 40. – 1990. – 56 с.; 5. Виступ народного депутата УРСР Ігоря Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 36. – 1990. – 67 с.; 6. Юхновський І. Р. Україна — незалежна держава / І. Р. Юхновський. - Львів: Західний науковий центр АН України, 1994. – 128 с.; 7. Виступ народного депутата УРСР Ігоря Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 54. – 1990. – 70 с.; 8. Виступ народного депутата УРСР Ігоря Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 60. –

1990. – 42 с.; 9. Виступ народного депутата УРСР Ігоря Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 64. – 1990. – 41 с.; 10. Підсумки голосування за Декларацію про Державний суверенітет України // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень 67. – 1990. – 68с.; 11. Виступ народного депутата УРСР Ігоря Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 67. – 1990. – 68 с.; 12. Kuzio T. Ukraine. Democratization, Corruption and the New Russian Imperialism. Santa Barbara, 2015 – 641 p.

РОЛЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА В УХВАЛЕННІ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ

Київський національний університет будівництва і архітектури,
кафедра політичних наук і права

Повітрофлотський просп., 31, 03680, Київ, Україна

Проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. було однією зі знакових подій української історії. Вона ознаменувала досягнення нового етапу у поступі до відновлення незалежності України. Її творцями були відомі постаті українського визвольного руху того часу. Існує твердження, що ініціатором ухвалення цього акту вважають В'ячеслава Чорновола, який доклав значні зусилля для впровадження цієї ідеї в практичний вимір.

В. Чорновіл питання щодо «відновлення національного суверенітету України» підняв ще у відкритому листі до керівника Радянського Союзу, генерального секретаря Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу М. Горбачова від 5 серпня 1987 р. Згодом відобразив в інших матеріалах: «Декларації принципів УГС», вимогах до кандидатів в народні депутати Верховної Ради СРСР, проєкті своєї виборчої програми 1989 р. та ін. У проєкті програми він серед 12 найпершочергових законопроєктів виділив першим «Закон про державний суверенітет України». Є підстави вважати, що В. Чорновіл вперше серед інших кандидатів в депутати Верховної Ради УРСР ввів у свою програму тезу про «Закон про державний суверенітет України».

Через поширення ідеї суверенітету в суспільстві влада запозичує її у свою пропагандистську риторіку. У березні 1990 р. правляча в Україні комуністична партія ухвалює рішення розробити власний проєкт «Декларації про політичний та економічний суверенітет».

Представники демократичного блоку, які здобули мандати депутатів Верховної Ради УРСР, вважали першочерговим своїм завданням ухвалити рішення про суверенітет. В оприлюдненій 8 червня 1990 р. програмі діяльності

демократичної опозиційної фракції «Народної ради» питання державного суверенітету стояло першим серед трьох ключових законодавчих ініціатив. За твердженням І. Драча, це питання особливо педалювала делегація львівських депутатів, до якої зокрема належав В. Чорновіл.

Передувало розгляду питання про державний суверенітет Верховною Радою прийняття Львівською обласною радою 26 квітня 1990 р. «Декрету про владу». Її ініціатором і автором був голова Львівської обласної ради В. Чорновіл. У ній проголошувалося, що вся повнота влади на території Львівської області переходить до рад народних депутатів як вищого органу державної влади на території області. Цією ухвалою проголошувався суверенітет народного самоврядування на території Львівщині. Тим самим заявлено про ліквідацію диктату комуністичної партії на владу. Ухвалення «Декрету» та інших подібних рішень Львівської обласної ради посилювало позиції українського визвольного руху, надало українським законотворцям нових аргументів і підстав для просування в напрямку курсу до суверенітету і незалежності.

Вплинуло на ухвалення Декларації низка факторів. Серед них: прийняття подібної декларації Верховною Радою Російської СФРР про суверенітет РСФРР, пресинг мітингувальників під стінами парламенту, шахтарський страйк, а також деморалізація комуністичної більшості. До останнього спричинилась, озвучена В. Чорноволом, вимога «Народної ради» відкликати з московського з'їзду КПРС депутатів-комуністів, які поїхали туди разом з Головою Верховної Ради УРСР В. Івашко.

Декларація стала тим документом, що визначив наступні державотворчі ухвали парламенту в напрямку незалежнення України. Нагальністю часу стало наповнити декларативну суть документу законодавчою складовою. В. Чорновіл в день прийняття Декларації заявив: «Не тішимо себе ілюзіями, декларація – це все-таки ще тільки декларація. Щоб кожна її фраза обросла живими м'язами, щоб сталася нова українська Конституція, щоб були вироблені нові закони на основі цієї декларації, нас чекає велика і важка боротьба». Тому з наступного пленарного дня роботи Верховної Ради ставились питання щодо ухвалення

необхідних законів і постанов. Комуністична більшість протидіяла, блокувала або провалювала їх прийняття. Зокрема, не був ухвалений «Декрет про владу», який пропонував В. Чорновіл та інші депутати. Однак, демократичній меншості вдалося нав'язати свій порядок денний. Відтак прийняли рішення про службу українських призовників на території України, економічну самостійність, власність, землю і землекористування, захист довкілля, громадянство та ін. Потрібно відмітити, що набули законодавчої сили ті нормотворчі документи, які В. Чорновіл назвав пріоритетними у проєкті своєї виборчої програми в серпні 1989 р.

Література: 1. Чорновіл В. Україна починається з тебе [вибр. ст. та матеріали; упоряд. та авт. передм. В. Деревінський]. Брустурів: Дискурсус, 2020. С. 64; Декрет Львівської обласної ради народних депутатів про владу. Державний архів Львівської області. ф. Р-221. оп. 3., спр. 919. арк. 1. 2. Виступ В. Чорновола на мітингу 16 липня 1990 р. URL: <http://www.rukh.team/sohodni-lyshe-pershyi-krok-v-chornovil-shchodo-pryiniattia-deklaratsii-pro-derzhavnyi-suverenitet-ukrainy/>; 3. Чорновіл В. Україна починається з тебе [вибр. ст. та матеріали; упоряд. та авт. передм. В. Деревінський]. Брустурів: Дискурсус, 2020. С. 64; 4. Інтерв'ю з І.Драчем. URL: <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/610/>; Чорновіл В. Твори: У 10-ти / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 579–586.

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ГЕТЬМАНЩИНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.

Андрій ЗАЯЦЬ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

Основною заслугою Богдана Хмельницького стало те, що він зумів організувати і спрямувати зусилля українського народу на боротьбу за національне визволення і відродив у середині XVII ст. Українську державу. Все це прийшлося йому робити у надзвичайно складних умовах як внутрішніх, бо не всі підтримали його почин (зокрема більшість шляхти та магнатерії, уніатське духовенство) так і зовнішніх, оскільки ніхто із сусідніх держав не спішив визнавати відроджену державу. Вимушений союз із Московським царством виявився фатальним для України.

Утворення Української держави мало величезне значення у стриманні процесу колонізації українського суспільства, що в першій половині XVII ст. набрало небезпечних обертів. Було утворено та структуровано вертикаль державної влади. Еліта козацької України зуміла досягти міжнародного визнання своєї держави. Ця ж еліта генерувала концепції тягlosti українського народу з княжої доби. У часи Гетьманщини розширено кордони українського світу у східному та південному напрямках.

Смерть Б. Хмельницького була величезним випробуванням для козацької еліти, яка не мала достатнього досвіду державного будівництва, що стало спусковим механізмом міжусобиць, які активно підігрівалися сусідніми державами, а особливо Московією, яка сповна скористалася моментом. Поділ українських земель на Правобережний і Лівобережний Гетьманати був певною мірою запрограмований боротьбою між Річчю Посполитою і Московією, бо жодна з них не хотіла поступатися українськими землями, а коли стало очевидним, що потрібно шукати компроміс, то ним став поділ України по Дніпру, що мало різко негативне значення для українського державотворення.

Період 60-х – 70-х років XVII ст. називають добою «Руїни», хоча більш коректно його називати громадянською війною, спровокованою сусідніми державами, а її наслідки дійсно були руйнівними. Саме у цей час занепала Правобережна Гетьманщина, а Лівобережна – поступово втрачала ознаки суверенності та перетворювалася в залежну від Московії автономну територію. І все ж відновлена Б. Хмельницьким держава проіснувала більше ста років, а Москва доклала багато зусиль, щоб дієво контролювати населення Гетьманщини. Якби під владу Москви відразу перейшло не лише Лівобережжя, а вся українська етнографічна територія, як задумувалося, то ще невідомо яким би був розвиток подій в Україні та самій Московії.

Фактично весь час існування Гетьманщини – це час поступового, продуманого і невпинного руйнування Москвою української автономії. І цар, і його сатрапи просували на керівні посади в Гетьманщині спочатку людей лояльних до Москви, а чим далі – то відданих їй, формуючи корпус безхребетних чиновників, які все що робили, то робили з оглядкою на Москву. Не випадковим було і прагнення Москви від самих початків підпорядкувати собі українську православну церкву, аби з її допомогою впливати на свідомість українців.

Процес поглинення Гетьманщини не був прямолінійним – були і відступи, і більш агресивні випадки. Період до Петра I був відносно ще м'яким, а от Петро I започаткував кардинальні зміни, особливо під час Північної війни, а найбільше після неї. Спроба Івана Мазепи вирватися з московського ярма зазнала поразки не в останню чергу через неготовність до цього самого суспільства. Впровадження Петром I у 1722 р. інституту резидента був початком кінця гетьманської влади. Ще більше значення мало заснування того ж року Першої Малоросійської колегії, яка створювалася як орган контролюючий, але по смерті Івана Скоропадського фактично перетворилася на орган управляючий. Певне пожвавлення політичного та господарського життя Гетьманщини при гетьманові Данилові Апостолові було перерване утворенням у 1734 р. колегіального Правління гетьманського уряду, яке перебрало на себе керівництво Гетьманщиною. Фактично випадкове відновлення гетьманської

влади в особі Кирила Розумовського уже не могло зупинити запущений механізм поглинення залишків української автономії. Перебування К. Розумовського при владі лише дещо пригальмувало цей процес і то лише тому, що Гетьманщину старалися не чіпати, оскільки такі кроки сприймалися як випадки проти самого гетьмана, а робити це, зважаючи на його особливе становище при дворі Єлизавети Петрівни, було небезпечно.

Ситуація змінилася, коли до влади прийшла Катерина II, яка поставила перед собою завдання – уніфікувати територію Російської імперії. К. Розумовському не допомогло навіть те, що він узяв найдіяльнішу участь у дворцевому перевороті та доклався до того, аби Катерина стала одноосібною правителькою. Інтереси імперії переважили особисті симпатії, а такі, до гетьмана, як і до його брата, цариця мала. Відставка К. Розумовського та ліквідація інституту гетьманства у 1764 р. прискорила процес руйнації залишків української державності, хоча одним махом зробити це Катерина II не відважилася. Утворення того ж року Другої Малоросійської колегії можна розглядати як перехідний період у знищенні місцевих інститутів влади. Ліквідація у 1786 р. цієї колегії означала остаточне згасання залишків місцевого автономізму, хоча цей процес завершився уже в 90-х роках XVIII ст.

Певною мірою паралельно із нищенням Гетьманщини Москва/Петербург нищили і Січ (Військо Низове Запорозьке) та козацький полково-сотенний устрій Слобожанщини.

Силу, значення та тяглість козацьких традицій підтвердили подальші століття. У кінці XVIII – XIX ст. козацтво неодноразово відроджується як Задунайське, Бузьке, Азовське, Чорноморське. У 1914 р. явним козацьким відголоском були січові стрільці, а 1917 р. у Києві сформовано українізований полк ім. Б. Хмельницького та утворено перші підрозділи вільного козацтва на Звенигородщині.

Література: 1. Брехуненко В. Східна брама Європи: Козацька Україна у середині XVII – XVIII ст. К., 2014; 2. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 17-х років XVII ст. Причини і початок Руїни. К., 1998; 3. Яковлева Т. Руїна

Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). К., 2003; 4. Горобець В. Світанок української держави. Люди, соціум, влада, порядки, традиції. К., 2017; 5. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. К., 2009; 6. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII - XVIII ст. Кн. 1-2. К., 2018.

АКАДЕМІЧНА СПІЛЬНОТА ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ У ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ

Володимир КАЧМАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

Сучасна історія Львівського університету безпосередньо пов'язана з історією незалежної України. У нове тисячоліття Львівський національний університет імені Івана Франка вступив як один із найпрестижніших вишів України. За роки Незалежності він став знаним своїми здобутками не лише в нашій країні, а й далеко за її межами. З 1991 р. до 2020 р. подолано лише невелику частину історичного шляху, але так сталося, що саме цьому короткому відрізку часу судилося вмістити великі реформи, які докорінно змінили обличчя нашої *Alma Mater*.

Кардинальні системні зміни у стінах Львівського університету розпочалися із демократизацією радянської політичної системи у роки *Перебудови*. Перебудовчі процеси наприкінці 1980-х років призвели до знакових реформ у всій політичній структурі суспільства, пов'язані із ліквідацією командно-адміністративної системи, втратою правлячою партією державно-владних функцій і лібералізацію всіх сфер суспільного життя, зокрема, системи вищої школи. У цей період відбувалось поступове звільнення наукової думки, особливо у гуманітарному і суспільному напрямках, від ідеологічної зашореності, компартійного контролю. реальні зміни відбувались у вивченні тих проблем, що довгі роки знаходились під забороною тоталітарного режиму.

Однак, проголошений правлячою партією курс на демократизацію суспільного життя відбувався дуже повільно, оскільки радянська система, що опинилась у глибокій системній кризі, по-суті, не піддавалась реформуванню. Перебудова, як революція згори, не вдалася, однак стимулювала революційні зрушення знизу в усіх республіках СРСР, зокрема, національні й демократичні процеси.

Львівський університет завжди був в авангарді демократичних змін в українському суспільстві. Активну участь у розгортанні національно-

демократичних процесів у регіоні й цілому по Україні відігравав викладацький і студентський колективи Університету.

У березні 1989 р. відбулися перші вибори народних депутатів СРСР з альтернативними кандидатами. У 486-му виборчому окрузі з вражаючою перевагою переміг професор Львівського університету І. Вакарчук. У своїй передвиборній програмі професор-фізик наголошував на тому, що змагатиметься за демократизацію вступних іспитів, індивідуальний підхід при роботі зі студентами, діалог у стосунках між викладачами та студентами. У Верховній Раді він став дієвим активістом Міжрегіональної депутатської групи, створеної під керівництвом академіка Андрія Сахарова, разом з однодумцями Володимиром Яворівським, Дмитром Павличком, Галиною Старовойтовою, Володимиром Черняком, Ростиславом Братунем, Романом Федорівим, Юрієм Сорочиком наближав проголошення незалежності України. Іван Олександрович став одним із фундаторів наймасовішої громадсько-політичної організації в Україні – Народного Руху України за перебудову, яка у своїх програмних вимогах задекларувала здобуття Україною статусу незалежної держави.

У 1989-1990 роках мітингова хвиля, що проходила під антикомуністичними і демократичними гаслами, проходила багатьма містами України. Львів і площа біля пам'ятника І. Франкові, що напроти Львівського університету, стала місцем проведення багатотисячних демонстрацій. Вочевидь показовим було те, що саме Університет та університетська спільнота брала активну участь у тогочасних мітингах, лейтмотивом яких була ідея демократизації та незалежності України. Відтак, 26 березня 1989 р. на мітингу у Львові було вперше піднято синьо-жовтий прапор, а вже 1 травня цього ж року велика колона львів'ян під національними прапорами пройшла центром міста під час офіційної демонстрації на честь Свята праці. Авангардом, радикальною силою, яка у всі часи підхоплювала демократичні ідеї та йшла у перших лавах її захисників, було львівське студентство, зокрема, студенти Університету. 29 березня 1990 р. Конференція трудового колективу Університету, на пропозицію Студентського братства університету, прийняла рішення про підняття національного прапора над головною університетською будівлею.

У ті роки Студентське братство Університету тісно співпрацювало із із неформальними демократичними інституціями - Товариством Лева, Народним Рухом України, брало активну участь у березневій виборчій кампанії до Верховної Ради України 1990 р. Активну участь студенти Університету взяли і в студентському голодуванні в Києві, на Майдані Незалежності (тоді — площа Жовтневої революції) у жовтні 1990 р. Ця подія увійшла в українську історію як студентська «Революція на граніті». У цей час у Львові проходило багато мітингів, студентських страйків, і вся студентська спільнота перебувала у великому емоційному піднесенні. Серед активістів Студентського братства поширилася ідея необхідності перейти до нової якості протесту і провести загальнонаціональну студентську акцію. Почалися оперативні формування списків охочих їхати до Києва. Таких добровольців серед студентів було багато. Все відбувалося надзвичайно швидко, і вже за день студенти вирушили до столиці.

Важливим поштовхом на шляху демократизації Львівського університету стало прийняття його нового Статуту, робота над проектом якого розпочалася ще 1989 р. У листопаді 1989 р. університетська газета «За радянську науку» опублікувала першу редакцію Статуту. Чотири місяці його положення обговорювали на факультетах та в підрозділах вишу. Викладачі, співробітники та студенти висловили за цей час чимало пропозицій, доповнень і зауважень. У березні проект Статуту Львівського ордена Леніна державного університету імені Івана Франка знову було представлено на розгляд університетської громади. Стаття 48 восьмого розділу проекту Статуту ще декларувала діяльність в університеті партійної та комсомольської організацій.

Великою новацією проекту Статуту університету серед іншого було те, що ректор університету не призначався міністерством, а обирався на конференції трудового колективу, що наблизило виш до автономії та світової практики функціонування університетів. Виступаючи на урочистій інавгурації 5 грудня 1990 р., перший ректор демократично оновленого Львівського університету висловив своє бачення перспектив майбутнього вишу. «Я, Іван Вакарчук, приступаючи до виконання обов'язків ректора Львівського

університету [...], перед Богом, людьми і перед 330-літньою історією університету присягаю, що всі свої зусилля, помисли і дії спрямую на відродження Львівського університету як одного із центрів української науки, освіти і культури, осередку світової цивілізації, джерела високої духовності і загальнолюдської моралі». Ці слова були сказані менш ніж за рік до проголошення України незалежною державою.

Після обрання ректором І. Вакарчука демократизація Львівського університету прискорилася. Одним із першочергових завдань було впровадження української мови в усі сфери університетського життя. 30 серпня 1991 р. вчена рада Львівського університету постановила забезпечити систематичний контроль за виконанням Закону «Про мови в Українській РСР», зокрема поступово переходити до викладання усіх предметів українською мовою, постійно працювати над підготовкою підручників, навчальних посібників та методичної літератури українською мовою. У листопаді 1991 р. прийнято рішення вважати дисципліни «українська мова», «українська література», «історія України» обов'язковими на всіх факультетах університету. Важливим поштовхом на шляху до демократизації університету стало видалення із назв кафедр радянської термінології. Для прикладу, у 1991 р. кафедру теорії і практики радянської преси перейменовано на кафедру теорії і практики журналістики (з 1993 р. — кафедра української преси). Активно проходило реформування навчальних програм. Приміром, на засіданні вченої ради університету у січні 1991 р. ухвалено скасувати державний іспит із суспільно-політичних дисциплін на спеціальностях, де вони викладалися за програмами до 1988 р. Торкнулися зміни і військової кафедри університету, навчання на якій у перші роки незалежності України реформували, а вже незабаром студенти, котрі бажали удосконалювати свою знання і вміння у військовій справі, могли продовжити навчання на відділенні військової підготовки Львівського політехнічного інституту.

І сьогодні, актуальними для великого колективу професорсько-викладацького складу і студентства Франкового вузу залишаються слова ректора І. Вакарчука: «Прагнення нашої академічної спільноти добре відомі

всім – це бути українським університетом за духом і європейським за зразком. Уся наша діяльність іде під цим гаслом. Ми будемо і надалі творити, зберігати й розвивати нашу українську духовну культуру, нашу ідентичність. Будемо оберігати наші академічні традиції й академічні свободи – ці засадничі цінності європейських університетів. І будемо це робити за будь-яких обставин, активно і без конформізму, пам’ятаючи, що Честь, Гідність та індивідуальна Свобода людини є найвищими цінностями”.

Елементом герба Львівського національного університету імені Івана Франка є гасло, яке найвиразніше відображає головну ідею вищого навчального закладу: *Patriae decori civibus educandis* (Освічені громадяни – окраса Батьківщини). Цей вислів, який найвиразніше відображає головну ідею діяльності Франкового вузу, для великого колективу професорсько-викладацького складу і студентства Університету наповнився новим змістом саме у період відновлення української державності на зламі 1990-років.

Література: О. Муравський Молодіжний рух в Україні на зламі 80-90-років ХХ ст.: політологічний аспект. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/xmlui/handle/ntb/11741>; 2. І. Рафальський Роль неформальних громадських об’єднань у національно-державному васмовизначенні України у період Перебудови; 3. Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України - Київ: «Либідь», 1993, 200 с.; 4. Литвин В. М. Політична арена України. Дійові особи та виконавці. - Київ: Абрис, 1994, 495 с; 5. Муравський О. І. Західні землі України: шлях до незалежності. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2011, 268 с.; 6. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х - початок 1990 рр. - Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1998, 720 с.; 7. Kuzio T., Wilson E. Ukraine: Perestroika to Independence. Edmonton; Toronto: 1994, 260 P.

УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ «НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ» У ГАЛИЧИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Володимир МІСЬКО

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
кафедра історії України,
вул Максима Кривоноса, 2, 46027, м.Тернопіль, Україна

Національна проблема у Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. демонструвала загострення протистояння в імперії Габсбургів між німецькомовними і слов'янськими народами, в означеному регіоні вона доповнювалася польсько-українськими конфліктами. Націленість на власне національно-державне виокремлення увиразнювало державно-територіальні прагнення, наміри і програми, які оформлювалися у певні державно-політичні вимоги до офіційної влади та національно культурні концепти.

Національно-культурні доктрини у Галичині знаходили свій вияв у розгортанні процесу українського культурного відродження та національної самоідентифікації. Вони були пов'язані з діяльністю у першій половині ХІХ ст. Дияко-вчительського інституту у Перемишлі, мовних пошуків в священничих колах Перемишля і Львова, роботі «Руської Трійці» у 30-их рр. ХІХ ст., читанні проповідей українською мовою у львівських церквах, починаючи від 1836 року та виданні «Русалки Дністрової» у Будапешті 1837 року.

Згодом національно-політична доктрина була представлена в Головній Руській Раді в 1848 – 1851 рр. Суспільно-політична програма ГРР включала такі вимоги: скасування феодальних повинностей селян (передбачалося це здійснити за викуп); ліквідація феодальних пережитків (права полювання, примусового найму тощо); гарантія селянської земельної власності; піднесення сільського господарства (модернізаційні заходи); свобода промислової діяльності й торгівлі; утворення промислових спілок і кредитних установ; скасування станової нерівності; встановлення рівності всіх перед судом і законом; захист власності; розвиток народної освіти і національно-культурних установ.

У період «Весни народів» відбувся перехід українських політичних сил від «національно-культурної автономії» до оформлення «національно-територіальних» вимог. Від середини 1848 р. представники ГРР розпочинають рух за перетворення Східної Галичини на окрему українську провінцію у складі Австрії. Зокрема, 9 червня 1848 р. ГРР виступила із зверненням до імператора з вимогою поділити край на дві автономні провінції: Східну (руську) з центром у Львові й Західну (польську) з центром у Тарнові або Кракові. На підтримку цього звернення місцеві руські ради зібрали 200 тис. підписів. Однак протидія з боку Ради Народової, намісника та австрійської адміністрації й польських політичних кіл не дозволила актуалізувати цю проблему.

Наступним етапом формування вимог українців краю стала ідея «національно-територіальної автономії», яка була пов'язана з будівництвом власним політичних партій та товариств, поширенням національної у суспільно-політичній думці українців.

Національно-політичні зміни стали можливими завдяки децентралізаційним реформам державного управління, які відбувалися в австрійській монархії у 60-х – 70-х рр. ХІХ ст. Австрійська програма реформ державного управління охоплювала територіальне самоуправління, творення виборних органів у провінціях (сейму та сеймиків) адміністративних змін в управлінні країв і повітів.

Національна програма українців кінця ХІХ ст. включала вимоги: проведення виборчої реформи до австрійської Державної Ради та Галицького Сейму, забезпечення в Галичині для українців рівних з поляками прав у галузі освіти (фінансування українських гімназій та відкриття українського університету у Львові), діяльності національних товариств та громадських національно-культурних об'єднань, підтримки Наукового товариства ім. Т. Шевченка та ін.

Загострення національних відносин в Австро-Угорщині напередодні Першої світової війни поставило перед українським політикумом завдання самовизначитися. У 1912 р. представники Української національно-демократичної партії у Львові заявили про власну підтримку офіційних

австрійських сил у боротьбі з Росією. Державна незалежність українського народу розглядалася як автономія у складі Габсбурзької імперії, в яку входили західноукраїнські території та землі підросійської України. Цей проєкт був узгоджений керівниками Головної Української Ради (ГУР) та Загальної Української Ради (ЗУР).

4 листопада 1916 р. австрійський цісар за згодою імператора Німеччини дозволив полякам створювати на звільнених від російських військ територіях національно-державні формування. «Акт двох імператорів» свідчив про неможливість надати офіційним Віднем автономію для українців Східної Галичини. Нові політичні реалії вели до загострення польсько-українського конфлікту та розпаду Австро-Угорщини.

Література: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993; Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2012. – 932 с.; Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 204 с.; Grzybowski K. Galicja 1848-1914. Historia ustroju Austrii. – Kraków; Wrocław; Warszawa: Wyd. PAN, 1959.

ДО ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДУМКИ: УХВАЛА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ 19 ЖОВТНЯ 1918 Р.

Олег ПАВЛИШИН

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України
імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

Самостійницькі акти українського руху мають тривалу історію. В революції 1917-1921 рр. ключовими ухвалами представницьких органів були Четвертий універсал Української Центральної Ради та Ухвала Української Національної Ради 19 жовтня 1918 р.

У Східній Галичині та Буковині функції найвищого законодавчого органу, в умовах національної революції, виконувала Українська Національна Рада (далі – УНРада), створена 18 жовтня 1918 р. у м. Львові як Конституанта (Конституційні Збори) українського народу, що проживав на його етнографічних землях в Австро-Угорській імперії.

Згідно Статуту, ухваленого 18 жовтня 1918 р., до складу УНРади, увійшли: українські депутати обох палат австрійської Державної Ради (Парламенту і Палати Панів), Краєвих Соймів Галичини й Буковини та по три представники українських політичних партій з цих земель. Український провід Закарпаття не делегував своїх представників до Львова. Функції Президії УНРади 18–19 жовтня 1918 р. у Львові виконувала Президія Української Парламентарної Репрезентації (далі – УПР) на чолі з Євгеном Петрушевичем.

УНРада 19 жовтня 1918 р. ухвалила постанову про утворення Української держави на українських етнографічних землях Австро-Угорщини. Водночас Конституанта закликала національні меншини цієї території організуватися та вислати своїх представників до УНРади пропорційно кількості населення. При тому євреїв визнано за окрему національність.

«Львів 19. жовтня 1918. Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині – а з окрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творять одноцільну українську територію.

II. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби се рішення перевести в життя».

У третьому пункті постанови закликано національні меншини української території вислати своїх представників до УНРади; четвертому – оголошено про підготовку УНРадою конституції на основі демократичного права голосування, з правом національно-культурної автономії та правом представлення в уряді національних меншин; у п'ятому пункті висловлено прагнення української території мати своїх делегатів на мирній конференції. Щостий пункт постанови гласив: «Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ гр. Бурянови відмовляється права пересправляти іменем сеї української території».

Звертає увагу такий факт. Нічого не говориться про суверенність. Таке формулювання не виключає входження до федерації, приміром як Сполучені Штати (держави) Америки.

Національно свідоме українське населення Східної Галичини сподівалося, що Конституанта ухвалить рішення про приєднання західноукраїнських земель до Української Держави в Наддніпрянщині. За таку ухвалу виступали делегати від Української Соціал-Демократичної Партії студентської молоді та деякі депутати з Буковини. Натомість Президія УНРади наполягла на рішенні, що передбачало створення окремої самостійної держави. На знак протесту, проти відмови більшості УНРади проголосити негайну злуку з Наддніпрянською Україною, зі складу Конституанти вийшли представники УСДП.

Пояснення нерішучості та австрофільських орієнтацій слід шукати перш за все у політичному досвіді керівництва українського національного руху першої чверті ХХ століття. Сформовані як політики в представницьких органах Львова та Відня, вони досягли відносних успіхів діючи в конституційному полі

австрійської монархії та виявились не приготованими до рішучих дій в умовах національної та соціальної революції. Як засвідчили наступні дії Віденської делегації УНРади, якій були надані прерогативи української виконавчої влади, відмова від негайного проголошення злуки була викликана надіями на вирішення питання української незалежності саме в австрійській столиці. Українські лідери «просто не уявляли собі проведення самостійної політики, без якогось арбітра, до якого в суперечці з поляками можна було б апелювати».

Врешті, менше ніж через місяць УНРада доручила урядові (Раді державних Секретарів) поробити заходи задля об'єднання з Наддніпрянською Україною. Утім Ухвала від 19 жовтня стала головним юридичним фундаментом розбудови Західно-Української Народної Республіки.

Література: 1. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах / Керівник роботи і відповідальний редактор Олександр Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2001. Т. 1; 2. Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ: Право, 1997. 464 с.; 3. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью Йорк: Червона Калина, 1970. 228 с.; 4. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика. – Львів: Манускрипт–Львів, 2013. 400 с., іл.; 5. Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Навчальний посібник / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Головне управління освіти і науки Львівської облдержадміністрації. Львів: Літопис, 2008, 224 с.; 6. Проголошення Української Держави // *Діло*, Львів 1918, 20 жовтня (7 ст. ст.), С. 1.

«ПАРАД СУВЕРЕНІТЕТІВ»: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕКЛАРАЦІЙ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ І УКРАЇНИ.

Ігор ПІДКОВА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України
імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

У 1990 р. у національно-державних суб'єктах СРСР активізувався процес законодавчого підвищення їх правового статусу. Одним із проявів цього процесу стало ухвалення і реалізація в союзних республіках Декларацій про державний суверенітет. До липня 1990 р. Декларації про суверенітет, які мали врегулювати державно-правові відносини по лінії республіки – Центр, прийняли більшість республік, зокрема, Естонія, Литва, Латвія, Азербайджан, Грузія, РРФСР, Узбекистан, Молдова.

У згаданих республіках (особливо, Прибалтики і Закавказзя) суверенізаційні процеси в 1988-1989 роках відбувались пришвидшеними темпами, оскільки були підтримані партійно-державними органами. У Білоруській і Українській РСР, незважаючи на широкий демократичний рух і формування впливових опозиційних структур, компартійній номенклатурі ще якийсь час вдавалось контролювати політичну ситуацію, що навіть дало підстави вживати щодо України термін «заповідник застою».

Ситуація у цих республіках змінилась після березневих виборів 1990 р. За результатами виборів висунувся опозиційних сил – Народного Фронту Білорусії і Народного Руху України, потрапили до республіканських парламентів й закликали до демократизації політичної системи СРСР на основі трьох принципів – реальний республіканський суверенітет, багатопартійність і підписання нового Союзного договору.

У Верховній Раді України антикомуністична опозиція об'єдналась у демократичний блок «Народну Раду». Парламентська опозиція відразу заявила

про необхідність прийняття документа, який би заклав програмно-нормативну основу державної влади в республіці.

Подібні процеси відбувались і в парламенті Білорусі, де прихильники НФБ зуміли сформувати у парламенті опозиційну фракцію. Однак, слід зазначити, що позиції демократичних сил у Верховній Раді Білорусії були набагато слабшими, ніж в українському парламенті. Так, із 360 депутатів фракція НФБ налічувала лише 20 депутатів. У той же час у Верховній Раді некомуністична коаліція згуртувала майже 30% депутатів. У білоруському парламенті опозиція очолювала лише парламентський комітет із міжнародних відносин, а представники Народної Ради головували практично у третині депутатських комісій, через які могли чинити безпосередній вплив на роботу Президії українського парламенту.

Демократичні сили обох республік від моменту своєї структуризації заявляли про необхідність забезпечення суверенних прав республік. Представники української опозиції і в статутних документах НРУ, і вже у статусі народних депутатів рішуче висловилися за розробку документа у формі Декларації про суверенітет. У червні 1990 р. і БНФ провів загальнонаціональну конференцію «Незалежна Білорусь», де поставив питання про набуття Білорусією суверенного статусу.

Активна позиція парламентської меншості спонукала керівництво Верховної Ради України створити комісію з розробки проекту Декларації, яку очолив С. Дорогунцов. Наполегливе намагання керівництва КПУ активно долучитися до обговорення питання суверенітету швидше за все було продиктоване намаганням партапарату перехопити ініціативу в опозиції й публічно заманіфестувати свою прихильність до ідеї збереження «оновленої радянської федерації». Заслуговує на увагу і версія, що участь владних верхів у процесі ухвалення Декларації була інспірована за вказівкою офіційної Москви, яка масованим ухваленням Декларацій («парад суверенітетів») намагалася нівелювати рішення прибалтійських республік про вихід зі складу СРСР, мінімалізувати вплив цих документів на національні процеси в інших регіонах країни й створити політико-правові передумови для переформатування союзної

держави. Зрештою, відверто про роль, яка відводилась Декларації, говорив перший секретар ЦК КПУ В.Івашко: «Ця Декларація має своєю метою – викласти наші пропозиції щодо нового Союзного договору». Дещо пізніше від українських колег (20 червня 1990 р.) і Верховна Рада Білорусії прийняла постанову «Про підготовку Декларації про державний суверенітет» і сформувала робочу комісію з підготовки цього документа на чолі з Головою Верховної Ради М.Дементєєм. Білоруські опозиціонери зазначали, що на такий крок владу підштовхнула Росія, яка 12 червня 1990 р. прийняла свою Декларацію про суверенітет.

На розгляд Верховної Ради УРСР було представлено 12 проектів Декларації – 9 від опозиції й один від комуністичної більшості. Аналіз проекту парламентської більшості свідчив, що партійна верхівка відстоювала концепцію «квазісуверенітету» і не бачила Україну поза рамками «оновленої радянської федерації». Опозиційні проекти пропонували забезпечення широких суверенних прав республіки аж до повної її незалежності й виходу зі складу СРСР.

У червні 1990 р. НФБ теж запропонував свій проект Декларації. Як зазначав голова НФБ З. Позняк, більшість депутатів-комуністів слухала його виступ так, ніби він оголосив, що до Мінська прилетіли представники іншої галактики. Опозиційний проект було відразу відхилено й білоруський парламент приступив до розгляду офіційного варіанту Декларації. Різко негативно розцінив офіційний проект С. Шушкевич, який охарактеризував його як «рабський, вірнопідданицький».

27 червня на розгляд українського парламенту було винесено узгоджений варіант Декларації. Про весь драматизм його розгляду свідчить хоча б те, що 5-ти сторінковий проект обговорювався три тижні, у той час як у білоруському парламенті розгляд було закінчено за чотири дні. Протестуючи проти повного ігнорування більшістю ініціатив опозиції, фракція НФБ залишила парламентську залу.

У структурному відношенні Декларації складались з преамбули і розділів-статей: білоруська – з 12 статей, українська – з 10 розділів. У

преамбулах обох Декларацій підкреслювалась необхідність розбудови правової держави, забезпечення прав і свобод людини, зазначалось про повагу до національних прав усіх народів.

Вже у назві документу відображались різні підходи парламентаріїв до визначення стратегічних орієнтирів документа. Так, білоруський варіант зберігав окреслення республіки як «радянської соціалістичної», український закріплював історичну назву держави – «Україна».

У білоруській преамбулі заявлялось про проголошення повного державного суверенітету, в українському конкретизувалось, що законодавець розумів під цим терміном – «верховенство, самостійність і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність у зовнішніх зносинах». В українському варіанті йшлося про «самовизначення української нації», у білоруській – самовизначення всіх національностей, що складають білоруський народ.

Обидві Декларації проголошували новий статус радянських республік як суверенних держав. У Деклараціях вказувалось про запровадження інституту республіканського громадянства, причому український законодавець розписав цю норму детальніше, зокрема акцентував на необхідності регулювання міграційних процесів.

Декларації відзначали, що території республік є неділимими і недоторканими. Білоруські і українські законодавці, навчені гірким досвідом безконтрольної експлуатації союзними міністерствами земель республік, вказували на неможливість несанкціонованого використання їх територій без згоди республіканської влади у будь-яких цілях. Зокрема, зазначалось, що республіки самостійно встановлюють порядок використання природніх ресурсів, гарантують екологічну безпеку, вказувалось на право відшкодування збитків, заподіяних екології діями союзними органів, зокрема, внаслідок аварії на ЧАЕС. Білоруські депутати пішли далі у своїх вимогах і рішуче поставили перед Москвою питання «термінової компенсації» цих збитків.

Питання військової розбудови перебувало під особливою увагою законодавців. Обидві республіки заявляли про право на власні Збройні сили,

визначали порядок проходження військової служби громадянами республік. В українській Декларації акцентувалось, що громадяни УРСР проходять військову службу, як правило, на території республіки й не можуть використовуватись у військових цілях за її межами. Білорусія ставила собі за мету стати без'ядерною зоною і нейтральною державою, Україна теж мала стати нейтральною державою і дотримуватись трьох ядерних принципів.

Критично важливе для української опозиції питання щодо Союзного договору по-різному розв'язувалось у тексті Декларацій. Український варіант зазначав, що «принципи Декларації використовуються для укладання союзного договору», а білоруський, під тиском більшості, закликав «негайно приступити до розробки Договору про Союз суверенних соціалістичних держав».

У Деклараціях різнились принципи підходу до економічного суверенітету. Так, українські законодавці визнавали рівність усіх форм власності, проголошували право на самостійну банкову, фінансову, податкову системи, допускали можливість запровадження національної валюти. Обидві декларації вказували на необхідність підтримки національної мови, культурних традицій і гарантування прав національним меншинам.

Отже, у липні 1990 і білоруський, і український парламенти прийняли Декларації про державний суверенітет. Український варіант завдяки політичному компромісу опозиції з суверен-комуністичним крилом парламенту рішучіше декларував суверенні права республіки. Одночасно, і текст білоруської Декларації попри практичне усунення опозиції від вироблення основних її положень зберігав можливість для розбудови Білорусі як суверенної держави. Обидві Декларації стали важливими кроками на шляху становлення Білорусі та України як незалежних і демократичних держав.

Література: 1. Декларація про державний суверенітет УРСР. Проект Президії Верховної Ради УРСР, Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. № 1-Р., опис 22, спр. 1593; 2. Виступ народного депутата В. Івашка // Перша сесія Верховної Ради УРСР. - Бюлетень № 21. – 1990; 3. Навумчык С. Крок да незалежнасьці // Naviny.By. Режим доступу:

<http://naviny.by/rubrics/politic/2009/07/27;> 4. Абвяшчэнне дзяржаўнага суверэнітэту Беларусі: як гэта было // Режим доступу: <http://naviny.by/rubrics/politic/2009/07/27;> 5. Декларация «О государственном суверенитете Республики Беларусь» // Режим доступу: brary.by/portalus/modules/belorussianlaw/readme.php?subaction; 6. Декларація про державний суверенітет України. – Київ, Політвидав України, 1990. – С. 1-8.

УХВАЛЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ “ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ РОСІЙСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ФЕДЕРАТИВНОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ”: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Тамара ПОЛЕЩУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної і Східної Європи
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

«Перебудова», розпочата навесні 1985 р. частиною партійно-державного апарату на чолі з М. Горбачовим для оновлення радянського соціалізму, супроводжувалася значними соціально-економічними труднощами: різко скоротилося виробництво промислової та сільськогосподарської продукції, зменшилися реальні доходи більшості населення, залишалися нерозв’язаними соціальні питання – житлове, продовольче, екологічне. З наростанням кризових явищ в країні рівень довіри більшості населення до правлячої партії й М. Горбачова став знижуватися. Реформатори починають усвідомлювати необхідність, хоча і обмежених, але політичних змін. Однією з найважливіших з них стало рішення про запровадження нового органу вищої державної влади в СРСР – З’їзду народних депутатів. Вибори до найвищого органу влади на відносно демократичних виборчих засадах відбулися в березні 1989 р. З’їзд, який відкрився 25 травня 1989 р. і транслювався наживо радіо і телебаченням, обрав М. Горбачова Головою Верховної Ради СРСР. На З’їзді розгорілися запеклі дискусії між прихильниками реформ та їхніми опонентами. В останній день З’їзду (9 червня) представники реформаторського крила депутатів сформували Міжрегіональну депутатську групу (МДГ), координаційну раду якої очолили, А. Сахаров, Ю. Афанасьєв, Г. Попов, Б. Єльцин, В. Пальм. Група виступала за поглиблення політичної реформи та перехід до ринкової економіки.

«Парад суверенітетів», як назвав М. Горбачов прагнення республіканських еліт звільнитися від контролю загальносоюзного Центру, було започатковано ще до перших відносно демократичних виборів у Верховній Раді союзних республік навесні 1990 р. Особливо небезпечними для Центру

стали Народні фронти й Рухи в союзних республіках, насамперед в Литві, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджані, де національно-демократичні сили вже з другої половини 1988 р. наполягали на досягненні повної державної незалежності.

27 жовтня 1989 р. одинадцята сесія ВР РРФСР XI скликання ухвалила Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного закону) РРФСР». Вищим органом державної влади РРФСР ставав З'їзд народних депутатів, який обирав Верховну Раду та її голову. Також ухвалено новий Закон про вибори народних депутатів РРФСР, які призначено 4 березня 1990 р. У січні 1990 р., у ході підготовки до виборів народних депутатів РРФСР і депутатів регіональних та місцевих рад, утворено виборчий блок «Демократична Росія» (координатори – Г. Попов, С. Станкевич, М. Травкін), програма якого була близькою до позицій МДГ.

На виборах 4 березня 1990 р. і повторного голосування 18 березня обрано 1026 народних депутатів; ще 34 депутати обрані в травні 1990 р. в результаті повторних виборів. 920 депутатів (86%) належали до КПРС. Виборчий блок «Демократична Росія», який об'єднав численні опозиційні організації, здобув 148 місць. Підготовка до I З'їзду народних депутатів РРФСР, відкриття якого було призначено на 16 травня, відбувалася в умовах загострення політичної ситуації в країні та радикалізації суспільних настроїв. Все реальнішою ставала загроза дезінтеграції СРСР. Навесні 1990 р. Верховні Ради Естонії та Латвії своїми рішеннями скасували документи 1940 р. про входження республік до складу СРСР. 26 квітня Верховна рада СРСР ухвалила Закон «Про розмежування повноважень між СРСР і суб'єктами Федерації», чим закладала суперечність у відносини між керівництвом Російської Федерації з автономними республіками в її складі.

16 травня 1990 р. розпочав роботу I З'їзд народних депутатів РРФСР. Створення парламентських груп і фракцій показало, що формуються два великі блоки – «Демократична Росія» і «Комуністи Росії». Кількісно обидва угруповання не мали стійкої більшості (кожне мало 400–450 голосів), тому при ухваленні одного з найважливіших питань – обрання Голови Верховної Ради –

боротьба велася за голоси нейтральних депутатів. Програма Б. Єльцина, який претендував на посаду голови Верховної Ради, – це фактично програма МДГ, співголовою якої був Б. Єльцин: проти політичної монополії КПРС, за свободу політичних організацій і їхню рівність; за ринкові реформи, приватну власність на землю; проти підпорядкування радянських республік союзному центру, за вільне об'єднання суверенних республік, які добровільно делегують функції Кремлю тощо. Водночас Б. Єльцин запевняв, що готовий до співпраці з новобраним Президентом СРСР М. Горбачовим.

Кремль, прагнучи не допустити обрання спікером російського парламенту Б. Єльцина, виставив проти нього голову уряду Росії О. Власова. Перший тур виборів не визначив переможця. Перед наступним туром голосування проти Б. Єльцина було висунуто партійного функціонера, відкритого противника реформ І. Полозкова. Але і Полозков двічі програв Єльцину. Тоді Політбюро знову повернулося до кандидатури поміркованого О. Власова. Депутатів-комуністів навіть викликали у Кремль, де їх особисто інструктував М. Горбачов. Однак і це не допомогло. 29 травня Б. Єльцин був обраний Головою Верховної Ради, набравши 535 голосів при необхідних 532.

Кульмінацією I З'їзду народних депутатів РРФСР стало ухвалення 12 червня 1990 р. Декларації «Про державний суверенітет Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки». Документ проголошував суверенітет РРФСР на всій її території, рівні можливості для всіх політичних партій та організацій, принцип розподілу законодавчої, виконавчої та судової влади, необхідність суттєвого розширення прав автономій РРСФР, намір створити демократичну правову державу в складі оновленого СРСР. Однак у тексті Декларації містилися положення, які суперечили Конституції СРСР, зокрема, утверджувався пріоритет Конституції і законів РРФСР над союзними законодавчими актами, наголошувалося на праві вільного виходу Федерації із СРСР. Ідею суверенітету («у складі оновленого Союзу СРСР») підтримали депутати всіх напрямів – 907 – «за», 22 – «проти» і «утрималися».

Російська Декларація про суверенітет, ухвалена З'їздом і підписана Б. Єльциним 12 червня 1990 року, оформила процес «параду суверенітетів»

союзних республік. Услід за проголошенням суверенітету Росії про свої суверенітети заявили не тільки союзні республіки (в хронологічному порядку – Узбекистан, Молдавія, Україна, Білорусія, Туркменія, Вірменія, Таджикистан, Казахстан, Киргизія), але й автономії в самій Росії: Північна Осетія, Карелія, Татарстан, Удмуртія, Якутія, Башкирія, Бурятія, Калмикія та інші. Деякі з них висловили намір брати участь в розробці і підписанні нового Союзного договору нарівні з «великими» республіками.

Обрана Б. Єльциним і його однодумцями стратегія утвердження і розширення повноважень суверенітету Росії за рахунок радикального скорочення повноважень Центру стане однією з рушійних сил, яка підважить фундамент союзної держави.

Література: 1. Декларация о государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республике // Первый Съезд народных депутатов РСФСР, 16 мая – 22 июня 1990 года: стенографический отчет: в 6 т. / Отв. за вып. Т. В. Лазарева. – М.: Республика, 1993. – Т. IV. – С.476-478; 2. Согрин В. Политическая история современной России. 1985-1994: от Горбачева до Ельцина. – М.: Прогресс-Академия, 1994. – 192 с.; 3. Человек перемен. Исследование политической биографии Б. Н. Ельцина / Под ред. Р. Г. Пихоя. – М.: Новый хронограф, 2011. – 540 с.; 4. Фонд Єльцина / Режим доступу: www.yeltsin.ru; 5. Шпорлюк Р. Імперія та нації. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.

«ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПОТОМУ»: ЧИ ЗДОБУЛА УКРАЇНА РЕАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ПІСЛЯ УХВАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ?

Степан РУТАР

кандидат історичних наук,
доцент

Відповідь на це питання лежить в площині аналізу політичної системи України, яка функціонує на сьогоднішній день. Реальний суверенітет України полягає у дієздатній державі, яка спроможна виконувати функції сучасної держави у сфері безпеки і оборони, виконанню соціальних зобов'язань і в певному ступені легітимності, а також коли народ шляхом прямої демократії має правові механізми впливу на процес ухвалення політичних рішень. Ці два названих аспекти, які відображають реальність державного суверенітету відсутні у чинній політичній системі України. Причиною такого стану є те, що за роки державної незалежності була побудована політична система олігархату, яка ґрунтується не на верховенстві права, а на силі права тої чи іншої політичної сили, яка є правлячою на даний момент. Для розуміння цієї проблеми необхідно проаналізувати сутність та генезу виникнення олігархату в Україні.

Олігархат – екстрактивна (визискуюча) інституційна політична система, яка ґрунтується на формальних (юридичних) і неформальних (політичних практиках), що дозволяє політичній еліті з допомогою легальних преференцій і політичної корупції казково збагачуватися, здобувати і отримувати політичну владу. Природа олігархату виражена у таких атрибутах, як:

- монополія президентської влади;
- відсутність обмежень (насамперед, конституційних) у вигляді збалансованих повноважень та ефективного механізму стримувань і противаг для політичної еліти;
- поєднання політики і великого бізнесу за принципом «гроші-влада-гроші»;

- контроль політичної еліти над адміністративними, правоохоронними та правозахисними інститутами;
- фінансова залежність від політичної влади всієї соціальної сфери (освіти, системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення);
- наявність широкої мережі патронатно-клієнтських відносин, що ставить успіх людини не від результатів її праці, а владного статусу патрона;
- органічний зв'язок між політикою та криміналітетом для виконання найбільш нелегальних та незаконних методів діяльності в інтересах політичної та економічної олігархії;
- розгалужена система нелегального підкупу різних категорій населення з боку олігархії («тітушок») для виконання різноманітних замовлень кримінального та аморального спрямування з метою захисту їхніх інтересів;
- розгалужена система легального підкупу категорій населення з боку олігархії у вигляді соціальних пільг, отримання звань і нагород (академік, народний артист, заслужений діяч науки і техніки, герой України);
- інструментами збагачення олігархії є митно-податкові, бюджетно-дотаційні, кредитні, цінові преференції, а також контроль над державними монополіями;
- тіньовий ринок посад.

Олігархію слід розуміти як керівну політичну верхівку, яка має доступ до ухвалення політичних рішень на користь задоволення своїх приватних інтересів. До складу олігархії можна віднести вищі посадові особи державної, регіональної та місцевої влади, а також тих представників великого бізнесу, які фінансують провладні політичні партії. Олігархію можна класифікувати на: національну, регіональну, місцеву - за рівнями влади; провладну та опозиційну - за рівнем доступу до ухвалення політичних рішень; фінансову, торгівельну, виробничу – за секторами економіки.

Джерелами виникнення олігархату в Україні слід вважати: слабку антикомуністичну опозицію, яка виявилась неспроможною запропонувати суспільству реформаторську стратегію змін; потужні природні та індустріальні

ресурси, що дало можливість комуністичній номенклатурі шляхом часткової лібералізації та фінансової стабілізації встановити контроль над цими ресурсами.

Тут важливо звернути увагу саме на ті джерела формування олігархату, які стали можливими внаслідок вищеназваних реформ. До них можна віднести: прямі бюджетні дотації державним підприємствам і отримання прибутків, пов'язаних з ними приватними фірмами; отримання державних кредитів під низькі проценти в умовах гіперінфляції; закупівля енергоносіїв та інших природних ресурсів за низькими державними цінами з наступним їх продажем за високими ринковими цінами; «інсайдерська приватизація» – приватизація великих державних підприємств.

Отже, першим джерелом формування олігархії була обмежена лібералізація та фінансова стабілізація, які призвели до глибокої деформації цін, що лягло в основу вище названих корупційних схем.

Другим джерелом формування олігархії була інсайдерська велика приватизація, в результаті якої привілейовані кола, які збагатилися ще раніше отримали майже за безцінь державні і муніципальні активи. Під інсайдерською приватизацією розуміють таку форму приватизації через яку активи державних підприємств передаються у власність їхніх трудових колективів.

Література: 1. Аджемоглу Д., Джонсон С., Робінсон Дж., Чому нації занепадають: походження влади багатства і бідності / Наш формат. – К.: 2016.- 450 с.; 2. Аслунд А., Дянков С. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом / Львів.видав. Старого Лева. – Львів. – 2015. – 437 с.; 3. Фукуяма Френсіс. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. – К.: Наш формат, 2019.-576 с.; Фукуяма Френсіс. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізованої демократії.- К.: Наш формат, 2019. - 608 с.

«ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ»: ІСТОРІЯ ТВОРЕННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОСТІ

Олексій СУХИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України
імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

У кінці 1980-их – на початку 1990-их роках колишньому СРСР намітилися тенденції до його розпаду. Посилювалися міжнаціональні в кавказькому та азійському регіонах, зростав національний рух у прибалтійських республіках. Зміни зачепили й саму Російську Федерацію: 12 червня 1990 р. було ухвалено декларацію суверенітет РРФСР. Російські урядові чинники переслідували мету здійснити перерозподіл владних повноважень і власності від союзного до республіки.

Активно відбувалися суспільно – політичні зміни і в Українській РСР. Роки горбачовської перебудови показали, що ні союзна, ні республіканська влада не можуть вирішити назрілих питань модернізації радянського суспільства. В цих умовах з'являється низка груп, які виникли без формальної згоди партійних і радянських органів, не мали офіційної реєстрації, а тому їх називали «неформалами». У червні 1989 р. в Україні діяло близько 47 тис. таких об'єднань. Особливістю демократичного руху в Україні було те, що його очолювали колишні в'язні радянських таборів і дисидентів – брати Михайло і Богдан Горині, Левко Лук'яненко, родина Калинців і ін. Саме вони організували перші антисистемні мітинги у Львові, які згодом відбулися і в інших містах України. Організованого характеру демократичним процесам в Україні надавала діяльність новоутворених об'єднань – Товариства української мови ім. Т. Шевченка, історико-просвітнього товариства «Меморіал», екологічного громадського об'єднання «Зелений світ», які сформувалися протягом лютого – квітня 1989 року. Та особливо важливу роль у розгортанні національно – демократичного руху відіграв Народний Рух України, Установчий з'їзд якого відбувся 8-10 вересня 1989 р. в Києві. З'їзд проголосив

створення Народного Руху України за перебудову, прийняв програму та статут, затвердив друкований орган Руху – «Народну газету», обрав керівні органи.

Суттєві зміни в житті Української РСР відбулися у зв'язку з виборчим процесом 1989 року – прийняттям Нового Закону СРСР «Про вибори народних депутатів», підготовкою до XIX парт конференції, виборами депутатів на I з'їзд народних депутатів СРСР. Демократичний рух вів до створення в державі багатопартійної політичної системи, висунув на суспільну арену республіки нових лідерів, сприяв переходу влади від компартійних структур до рад. Невирішеність економічних у республіці привела до робітничих виступів – Липневого шахтарського страйку 1989 року. Робітничі виступи радикалізували ситуацію в Українській РСР і в наступний період.

Таким чином, суспільно-політичні процеси в Україні, які визначалися зростанням національних та економічних рухів, змусили партійні органи прийняти резолюцію «Про державний суверенітет Української РСР», а відповідно Верховна Рада республіки 16 липня 1990 р. прийняла «Декларацію про державний суверенітет України».

В ухваленій постанові зазначалося, що прийнята Декларація стала етапною в одвічному прагненні українського народу до незалежності. У постанові Верховної Ради зазначалося також, що день 16 липня слід вважати Днем проголошення незалежності України і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято України.

Прийняття Декларації у Верховній Раді підтримали 355 депутатів, проти висловилися 4 депутати, утримався – 1. Документ проголошував верховенство республіканської влади, самостійність, повноту і неподільність владних структур в межах території республіки, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах, а також недоторканість України в існуючих кордонах.

Дослідники документу відзначають, що Декларація відредагована членами Народного Руху України за перебудову суттєво випереджувала російську декларацію та проєкт республіканської декларації підготовлений місцевою компартією.

Зокрема йдеться про те, що це була фактично програма побудови незалежної держави. Український документ невдовзі було використано у декларації про суверенітет Білоруської РСР, де також йшлося про побудову незалежної держави. Однак, не слід перебільшувати незалежницький характер документу, оскільки Декларація про суверенітет завершувалася тезою, що її положення можуть бути використані для укладення нового союзного договору.

Українське суспільство розділилося в оцінці цього документу: керівники компартії розглядали його як вияв радянської демократії на етапі побудови оновленого СРСР, а представники демократичних кіл – Української Міжпартійної Асамблеї говорили про обмежений характер документу, пропагандистський акт партійних чиновників.

Декларація про державний суверенітет містила також і фінансово – економічний блок, в якому про перспективи творення незалежних фінансових, митних, і податкових органів, самостійне формування бюджету, запровадження власних грошей. Документ передбачав забезпечення умов творення національно-культурного відродження українського народу, збереження історичних традицій, формування національної свідомості. Усім національним меншинам України гарантувалося право на вільний національно – культурний розвиток. Окремий блок документу стосувався створення власної армії, внутрішніх військ, органів державної безпеки.

У документі йшлося й про зовнішньо – політичні пріоритети країни. Україна мала стати в майбутньому нейтральною державою і дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Декларацією було проголошено верховенство Конституції та законів республіки на території УРСР, виключне право народу України на володіння, користування і розпорядження національним багатством України, визнання всього економічного і науково – технічного потенціалу, створеного на території України, власністю її народу.

Література: Баран В. К. Україна: новітня історія (1945 – 1991рр.). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.;

Історія України / Керівник авторського колективу Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996; Маковська Н. В. Декларація про державний суверенітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archives.gov.ua/wp-content/uploads/15-33.pdf; Сухий О. В незалежній Україні // Львівщина: історико-культурні та краєзнавчі нариси / Упорядник та відповідальний редактор Ю. Бірюльов. – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 355-370; Kasicka G. Security challenges in Central and Eastern Europe: a modern political dimensions // Військо-історичний вісник. Видання 26. – Львів: НАСВ, 2016. – С. 250-263.

|

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ІЗ ЗАПОРІЖЖЯ

Федір ТУРЧЕНКО

Запорізький національний університет,
кафедра новітньої історії України,
вул. Жуковського, 66, 69600, Запоріжжя, Україна

Наближення ювілею «Декларації про державний суверенітет України» викликало посилення інтересу науковців до цієї важливої події в новітній історії України. Серед різноманітних аспектів даної теми слід виділити й регіональний вимір, який у вітчизняній історіографії висвітлений недостатньо. Аналіз цього аспекту, за нашим переконанням, дозволить одержати повніше уявлення не лише про події, які передували проголошенню незалежності України 1991 р., але й про наші дні.

Наш виступ присвячений запорізькому регіональному контексту, який проявлявся на тлі події загальнонаціонального значення – проголошення у Києві 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України.

Запоріжжя напередодні проголошення Декларації перебувало на периферії «перебудовчих» процесів. Місцева партноменклатура у своєму прагненні *«не пеступатися принципами»* виявилася надзвичайно впертою і навіть агресивною. Запорізький обком КП України наважився на конфлікт з московськими партійними реформаторами. Ця обставина не залишилася непоміченою навіть у Москві. Газета «Правда» 5 серпня 1989 р. опублікувала статтю спецкора М. Миронова під промовистою назвою «Ностальгія по застою?» і з підзаголовком «Заметки с одного партийного актива». У статті розповідалося про обласні збори партактиву Запорізької області, які відбулися за рік до прийняття Декларації. Виступи учасників активу були переповнені панічним страхом перед змінами, неприйняттям будь-яких поступок опонентам. На зборах прозвучала пряма критика курсу на «перебудову» і навіть заклик «підправити» самого М. Горбачова. Але думали не про країну і Горбачова. «Мы

потеряем скоро наш народ как самый смиренный», – заявив на партактиві секретар парткому найбільшого заводу області «Запоріжсталі» В. Анісімов.

Але можливостей тримати і далі своїм контролем «все і вся» становилося все менше. На виборах до Верховної ради України 1990 р. від демократичних сил, всупереч опору партноменклатури, перемогли три висуванці з загальної кількості 18 кандидатів від області. Вони увійшли до Демократичного блоку. І коли на порядок денний був винесений проект Декларації, у його обговорення представники Демблоку виявилися особливо активними і принциповими. Чотири інших депутатів від Запорізької області, залишаючись членами КПРС, у деяких принципових питаннях, зокрема, щодо економічної незалежності і політичного суверенітету України, стояли ближче до Демблоку, ніж до решти своїх земляків-однопартійців з переважно імпер-комуністичними поглядами на майбутнє України. Про перипетії боротьби у Верховній Раді навколо змісту Декларації яскраво свідчать виступи, пропозиції, замітки, документи і матеріали, опубліковані 2010 р. у збірнику, підготовленому асоціацією народних депутатів України. У цьому виданні яскраво виділяються не лише загальноукраїнські, але й регіональні аспекти загальнонаціональної дискусії щодо змісту Декларації.

Цей документ був своєрідним компромісом між демократичними і імпер-комуністичними силами в Україні. До того ж, він так і не одержав статусу конституційного акту. Демократична частина суспільства в Україні сприйняла Декларацію як суто пропагандистський маневр Москви, спрямований на збереження Радянського Союзу. Українська міжпартійна асамблея (УМА) продовжила реєстрацію громадян Української Народної Республіки, яку вона почала ще раніше. Кількість зареєстрованих в Україні становила сотні тисяч осіб, а в Запоріжжі – тисячі.

Комуністична влада, зі свого боку, посилила пропаганду ідеї збереження СРСР у оновленому вигляді. Особливо яскраво це проявлялося у діяльності парторганізацій Півдня і Сходу України. Зокрема Запорізький обком на початку лютого 1991 р. затвердив план пропагандистської кампанії з метою переконати населення в економічних, політичних і соціальних перевагах для України її

перебування у складі СРСР і необхідності нового союзного договору. Змушені у 1991 р. очолити святкування річниці прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, працівники обкому прагнули надати святкуванню цієї дати «інтернаціонально-патріотичного звучання». Назвавши дату ухвалення Декларації «Днем незалежності України», вони спрямовували зусилля своїх підлеглих на активну «пропаганду ідей побудови оновленої Союзної держави». Суспільству пропонувався сурогат незалежності і пояснювалося це загальнонаціональними інтересами.

Одночасно партійні організації за прямою вказівкою з Києва почали збирати досьє на своїх політичних противників. Розпорядження було завуальоване під складання так званої «Політичної карти Запорізької області». Коли після проголошення незалежності стало відомо про ці наміри, демократичною громадськістю це було сприйняте як підготовка до комуно-реакційної розправи, коли для цього наступить зручна нагода.

Саме влітку 1991 р. Запоріжжя стало центром ініціативи по об'єднанню принципових противників перебудови в партапараті республіки, наляканих перспективою розвалу СРСР і втрати влади, в нову організацію під назвою «Братство». Про цей епізод, який навіть ЦК КП України характеризував як намір партійних ретроградів створити паралельну компартію, писав прихильник цієї ідеї Б. Олійник.

Але проголошення незалежності України перекреслило ці плани. Почалася нова сторінка в історії України.

Література: 1. Миронов Н. Ностальгія по застою? // Правда. – 1989. – 5 августа; 2. Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття. документи, свідчення. Житомир: Вид.-во «Рута», 2010. 866 с.; 3. Державний архів Запорізької області. Ф. п. 102, оп. 38, спр. 279, арк. 21-25.; 4. Турченко Ф. Г. Таємні документи Запорізького обкому КП. України про політичну боротьбу в регіоні напередодні проголошення незалежності України // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. XXX.- Запоріжжя, 2007. С. 370–360; 5. Турченко Ф. Г. Запоріжжя на

шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій). – Запоріжжя: «Просвіта», 2009, С. 76-77.; 6. Олейник Б. «... И увидел я другого зверя», или два года в Кремле» – Запорожье, 1992. – С. 35.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАКЦІЇ КОМПАРТІЙНИХ СТРУКТУР ЛЬВОВА ЩОДО ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Олександра ЧУРА
наукова співробітниця Національного
музею- меморіалу жертв
окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького»

Наприкінці 80-х – початку 90 рр. ХХ ст. склалися передумови кризи в КПРС-КПУ зумовленої неспроможністю реформування народного господарства, нездатністю правлячої партії вести політичну боротьбу в умовах багатопартійності. Важливим фактором стагнації була різновекторна рецепція схвалення Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Відсутність консолідованої позиції членів КПРС зумовлювала посилення руйнівних процесів в партії.

Реакцією комуністів ілюструють рішення ХХVIII з'їздів КПРС та КПУ, де проголошення Декларації про державний суверенітет було оцінено як визначення конституційно-правового статусу республіки у складі Союзу РСР. Водночас підписання майбутнього Союзного договору розглядалось як обов'язкова умова існування України, як складової частини Радянського Союзу, яка повинна добровільно передати ключові повноваження союзному центру. Двоїсте ставлення до ухвалення Верховною Радою УРСР Декларації спричинило конфронтацію серед комуністів.

Частина компартійців прагнули демократизувати КПУ. Осередки Демократичної платформи виступали за оновлення партійних структур, відміну принципу демократичного централізму, підтримували ідею республіканської державності, ліквідацію КПРС та її союзних підрозділів і проголошення самостійних комуністичних партій.

Ортодоксальні комуністи вважали ідеї Демократичної платформи ревізіонізмом та спробою під прикриттям дискусій розколоти партію із середини. Відмовляючись приймати самостійні та відповідальні рішення більшість членів КПУ очікували наказів КПРС.

У цей час у Львові становище компартійних структур було критичним. Розпад компартійних лав став особливо помітним після втрати монополії комуністів у Верховній Раді СРСР. Парти́йній верхівці міста довелося визнати, неефективність діяльності партійних комітетів та глибоку внутрішню кризу в партії.

Питання реформування партійної системи стало причиною розбіжностей. Багатолітні керівники компартійних інституцій, а особливо силових структур залишались на засадах централізму, не допускали змін в партії. На їхню думку, наслідком реформування партійних структур міг стати розпад КПРС.

Тоді як новопризначені партійні посадовці, наукова і творча інтелігенція, інженерно-технічний працівники відчували необхідність зміни монопольного становища КПРС-КПУ. За даними анонімного опитування 1989 р. проведеного міськкомом серед працівників Залізничного РК 58,9% респондентів вважали діяльність райкому недостатньою, 7,6% не бачили змін, 28,2% не дали відповіді. Розгортання перебудовчих процесів позитивно оцінювали 5% партійців, 74,4% відзначали окремі зміни, 5% не помітили жодних, 12,8% не відповіли. Хід перебудови визнавали успішним 2,6%, зауважили окремі зміни 71,8%, не відзначили ніяких змін 20,5%.

Внаслідок наростання внутрішньопартійних протиріч, криза комуністичного середовища набрала масового характеру. Посиленню деструктивних процесів сприяла активізація національно-демократичного руху. За даними соціологічного опитування 1989 р. Інституту соціології АН СРСР на тему «Суспільна думка населення про проблеми міжнаціональних стосунків» проведеного серед півтори тисячі працівників Лікарні швидкої допомоги, ЛДУ, ЛПІ, ВО «Мікроприлад», «Електрон», «Карпати», «Львівдерев», «Сільмаш», «Іскра», «Автовантажувач» 65% опитаних підтримували створення багатопартійності. Негативно неформальні організації сприймало 9% членів ВЛКСМ, 29% членів КПРС, 12% безпартійних. До створення НРУ негативно ставилося 8% комсомольців, 27% комуністів, 13% безпартійних. 73% рядових членів партії вважали створення громадських організацій за норму правової держави.

Стрімкий процес декомунізації спонукав першого секретаря Львівського обкому В'ячеслава Секретарюка констатувати на XXVIII з'їзді КПУ: «Компартія втрачає авангардну роль, коли намагається зупинити об'єктивні процеси». 20 квітня 1990 р., Львівська обласна рада прийняла ухвалу «Про недопустимість втручання парторганізацій у державну та інші діяльності області».

Проголошення «Декларації про державний суверенітет України» позбавляло КПУ впливу на державотворення. Декларація засвідчувала «Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України».

Оцінюючи наслідки проголошення Декларації, яка означала юридичне закріплення втрати монополії на політичну владу у місті, перший секретар Львівського обкому В'ячеслав Секретарюк змушений був визнати: «Ми повинні зараз зрозуміти – КПУ немає місця в суверенній державі, яку хочуть побудувати політичні керівники всіх тих нових структур, які прийшли до влади в області, щоб ви всі це знали». Натомість рядові комуністи підтримували ідею суверенітету республіки.

Декомунізаційні перетворення доповнює постановою Львівської обласної ради «Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії» 29 листопада 1990 р. вона зобов'язувала до 15 липня 1991 р. позбавити КПУ приміщень в усіх інституціях Львова. Внаслідок чого кількість міських парторганів скоротилась з 1 040 до 778, а чисельність парткомів – з 82 до 59.

Таким чином, розгортання антикомуністичного руху у Львові, значно посилене Декларацією про державний суверенітет України спричинило фіаско компартійної влади у місті, яке остаточно проявилось після невдалого заколоту ДКНС, що й позбавило КПРС-КПУ легітимного статусу.

Література: 1. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО) Ф. 3. Оп. 62. Спр. 446. Арк. 29.; 2. ДАЛО. Ф. 3. оп. 62. спр. 588. арк. 51; ДАЛО. ф. 3. оп. 62. спр. 976. арк. 85.; Декларація про державний суверенітет України [Електронний

ресурс] - режим доступу до ресурсу: [https:// zakon.rada.gov.ua /laws](https://zakon.rada.gov.ua/laws/); Львовская правда. 1991. 21 августа. С. 2; Тучковський Р. Злука // Внутрьовик.1990. 26 січня; Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). Ф. 1. оп. 11. спр. 2165. арк. 94; ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 2232. Арк. 6; Чура О. В. «Демократична альтернатива» як фронда у Львівському обкомі КПРС-КПУ // Політичне життя. 2019, № 3, С. 57-63.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОБІТНИЧИЙ РУХ У ЛЬВОВІ НАПЕРЕДОДНІ ПРОГОЛОШЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Василь ЧУРА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра краєзнавства,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Наростання політичної та соціально-економічної кризи у 1990 р. набирало незворотного характеру. Ініційовані КПРС реформи, через свою об'єктивну нежиттєздатність закономірно спричинилися до стрімкого погіршення матеріального становища громадян. Недолуге розгортання соціально-економічних, а згодом політичних реформ продемонстрували безперспективність будь-яких партійних ініціатив. Політика гласності зробила надбанням широкої громадськості численні комуністичні злочини минулих десятиліть, старанно приховувані радянською ідеологічною системою.

Трансформацію розвитку робітничого руху в СРСР продемонструвала на своїх шпальтах загальносоюзна газета «Труд». В статтях з показовими назвами «Нужна ли рабочая солидарность» та «Разговор на чистоту: о национальных распрях в рабочей солидарности» автори констатували, що в робітничому русі домінують здебільшого національні пріоритети.

Наростання демократичних вимог серед львівських робітників призводить до поглиблення ізоляції компартійних структур, в першу чергу на промислових підприємствах міста. Скоротилося число комуністів-робітників з 983,2 тис. у 1987 р. до 972,8 тис. у 1988 р. Їх питома вага зменшилася з 30% до 29%.

Скориставшись ослабленням політичного режиму, робітниче середовище вже не обмежується самими економічними вимогами, а прагнуло загальної демократизації суспільно-політичного життя. Однак, демократичні вимоги робітників наштовхнулися на неспроможність компартійного керівництва до їх втілення, а відтак все більше сіяли зневіру до правлячої партії.

На промислових підприємствах міста процеси, які розгорталися в надрах робітничого середовища, акумулювалися, навколо патріотично налаштованих Рад трудових колективів, новостворених національних партій, товариств та спілок та страйкових комітетів.

Вимоги радикальних економічних перетворень, несумісних з існуючим політичним режимом, набирають масового характеру. Типовими закликами, які лунали під час проведення національно-демократичних виступів на підприємстві, були гасла: «Геть парткоми!», «Ганьба адміністрації!» та «Слава Україні!». Страйкові комітети львівських виробничих об'єднань закликали зупиняти роботу, проводити акції громадянської непокорі, притягувати до відповідальності партійне керівництво підприємств.

Компартійним лідерам доводилося визнавати, що за минулі роки роль робітництва, як провідної сили розвитку радянського суспільства, була лише декларативною. Наростання політичної активності львівського робітництва викликало у міських компартійних структурах розгубленість.

Відповідно до наростання національно-демократичних вимог робітників Львова, партійні органи вдаються до радикальніших методів протидії. Про це свідчили усі партійні документи, які пронизані відчутною тривогою щодо поширення серед львівських робітників проявів національного самоусвідомлення. Спеціально скликана, 24 серпня 1989 р. у міському комітеті КПУ, нарада секретарів партійних організацій львівських підприємств, була присвячена національному питанню, а саме оформленню Народного руху України як політичної партії.

Після перших зборів НРУ в Києві, у вересні 1989 р., ця організація перестала бути неформальною, а її вплив на трудові колективи змусив компартійну верхівку визнати Рух як реальну політичну силу.

У самих партійних лавах наближався розкол. Про це свідчить велика кількість інших партійних документів, які прямо вказували на поділ серед членів партійних структур міста на прихильників співпраці з «неформалами» та відвертих прибічників силової дії проти них. Показово, що згаданий розподіл відбувався за посадово-віковою ознакою: старі партійці – перші керівники

компартійних інституцій та їх заступники, залишались на догматичних засадах марксизму-ленінізму, не допускаючи найменшого натяку на демократизацію суспільного життя.

Документи комуністичного діловодства вказували на те, що на переважній більшості підприємств та організацій діяли національні осередки, які мали значний ідейний вплив серед робітничих колективів. Більшість їхніх керівників були вихідцями з робітничого середовища та представниками інженерно-технічних працівників.

Таким чином, на початку 1990р. робітництво, вже не задовольняючись частковими демократичними поступками з боку правлячої компартійної верхівки, остаточно сформуло власні вимоги у національному руслі. Роль робітників, як головного носія національно-визвольного руху львівського соціуму, кристалізувалася і остаточно ставала рушійною силою у загальнонаціональному русі за відновлення державності України. На хвилі небувалого піднесення революційних прагнень робітництва, спрямованих на усунення комуністичного режиму, відбувався процес виходу робітників з компартійних лав, котрий в свою чергу спричинив масове скорочення рядів КПРС. Поряд з цим, боротьба чисельних новопосталих національних організацій, які міцно пустили коріння на промислових підприємствах міста, завдяки підтримці робітництва, створила надійне підґрунтя для департизації виробничих об'єднань Львова, зокрема, та роздержавлення КПРС назагал.

Одночасно розгорталися масові національно-демократичні виступи в місті, чисельною складовою яких було робітництво. Отже, весною 1990 р. демократичні сили міста, при масовій підтримці львівського робітництва, здобули перемогу над комуністичними структурами. Активна політична діяльність робітників уможливила перший, поки що локальний, національно-демократичний здобуток громадськості Львова на шляху до майбутнього відновлення державності України. Цей тріумф національних прагнень засвідчувала постанова обласної Ради народних депутатів про заборону діяльності компартійних організацій на промислових підприємствах міста. Такий розвиток подій фактично означав увільнення робітничого середовища від

впливу міського компартапарату та цілковиту департизацію львівських підприємств. Процес декомунізації виробничої сфери міста набрав таких розмірів, що створив надійне підґрунтя для ліквідації міської компартійної організації. На місцевому рівні міськдержпартапарат втратив політичну вагу.

Доленосним, у розгортанні демократично-національного руху українського народу за незалежність, стало проголошення Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України. Робітництво Львова вітало цей важливий законодавчий крок.

Література: 1. Державний архів Львівської області (ДАЛО). ф. П-4. спр.2. арк. 29; 2. Кошла С. Утвердимо культ людини // Вільна Україна. 1989. 13 січня. С. 1; 3. Молода Галичина, 1990. 11 серпня. С.1; 4. Нурбієв У. Разговор начистоту: о национальных распрях в рабочей солидарности // Труд. 1989. 30 сентября. С. 2; 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ) Ф. 1. оп. 11, спр. 2048, арк.15; ЦДАГОУ Ф. 1. оп. 11, спр. 2036, арк. 3; ЦДАГОУ Ф. 1. оп. 11, спр. 2038, арк.148.

ПОЧАТКИ РУСІ У СВІТЛІ ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ: СПРОБА ІСТОРИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ.

Ольга ЩОДРА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

Руська держава була важливим етапом у тривалому процесі формування української державності. Вона проіснувала майже п'ять століть – від X до середини XIII ст., і вже на початку своєї появи на міжнародній арені, в першій половині IX ст., являла велике і сильне державне утворення. У той час за розмірами території Русь зрівнялася з Візантійською і Франкською імперіями, а згодом перетворилася на найбільшу європейську середньовічну імперію.

Сучасна українська і східноєвропейська історіографії за традицією ведуть початок Русі від середини IX ст., від походу Аскольда на Константинополь (852 р.) і від літописної легенди про призначення варягів (862 р.) – перших датованих подій в ПВЛ. Однак дослідження літописів довели пізніший вставний характер легенди, якої не було в оригінальному літописному тексті Нестора. Текст ПВЛ, як відомо, дійшов до нас у складі компіляцій, найраніша з яких датується кінцем XIV ст., і у процесі редагувань та переписувань зазнав численних правок. Беручи це до уваги, Михайло Грушевський свого часу вказував на необхідність залучати зарубіжні джерела для реконструкції ранньої історії Русі.

Перші писемні повідомлення про русів (народ «рос», росомони) з'являються вже в VI ст. у «Церковній історії» Захарія Ритора і в праці Йордана «Про походження і діяльність гетів». Щоб удостоїтися згадки сирійським і візантійським автором руси уже тоді мали бути одним з провідних слов'янських племен. Можливо, саме у той час вони очолили полянський племінний союз, як припускав М. Грушевський. Один з провідних російських медієвістів А. Кузьмін вважає, що руси існували з часів черняхівської культури, тобто з II–IV ст.

У першій половині IX ст. майже одночасно про Русь як народ і державу почали писати візантійські, арабські і західноєвропейські письменники.

Найраніша інформація про русів і руського князя Бравлина є у візантійському «Житті Стефана Суроського», написаному, як встановив відомий візантиніст Г. Васильєвський, невдовзі після смерті архієпископа Суροжа – наприкінці VIII-на початку IX ст. Автор «Житія» повідомляє, що «велика руська рать» на чолі з Бравлином здійснила похід у кримські володіння Візантії і Хозарії. Пограбувавши Сурож і гробницю св. Стефана, руський князь згодом усе повернув і був охрещений суроським архієпископом Філаретом. Такий розвиток подій дає підстави припускати укладення першого русько-візантійського договору між Бравлином і візантійським намісником, який за візантійською політичною традицією закріпили хрещенням руського князя.

Наслідком походу Бравлина став військовий союз Візантії і Хозарії, спрямований не лише проти арабів, а й проти Русі. Хозарія також здійснила похід в пониззя Дону і знищила кам'яну руську фортецю на Правобережжі – Правобережне Цимлянське городище. З допомогою Візантії у 839 р. вона збудувала на лівому березі Дону фортецю Саркел для контролю над гирлом ріки. Боротьба за контроль над Пониззям Дону була не випадковою, оскільки через Дон пролягав один із важливих маршрутів трансконтинентального шляху до країн арабського халіфату. Як повідомляють арабські автори, шлях руських торговельних караванів пролягав через Дон, Волгу і Каспій. Одне з перших повідомлень про руську торгівлю в Багдаді є в праці ібн-Хордадбега «Книга шляхів і держав» (перша редакція 846 р.). Він був державним чиновником халіфату, управителем почти в провінції Джебел, через яку проходив торговельний шлях Рей-Багдада, а, отже, й очевидцем описуваних подій, мав доступ до державних архівів, що робить його свідчення особливо важливими. Ібн-Хордадбех пише: «якщо говорити про купців ар-Рус, то це один із різновидів слов'ян. Вони плавають морем Джурджан (Каспійському) і висаджуються на будь-якому його березі. Іноді вони везуть товари до Багдаду на верблюдах. Перекладачі в них – слов'яни, слуги – євнухи. Вони стверджують, що є християнами».

На думку дослідників, торговельні каравани русів, описані ібн-Хордадбехом, прибували до Багдаду не лише в його часи, а й кількома

десятиліттями раніше, Пізніші арабські письменники, зокрема, ібн-Хаукаль, Муккадасі, ал-Масуді також відзначають провідну роль русів у торгівлі з країнами халіфату. Хозарія, не маючи власного флоту, відіграла у ній лише транзитну роль, збираючи мита з руських караванів за дозвіл пройти через її лівобережні Донські володіння і Волгу до Каспію.

Панування Русі в причорноморському і приазовському регіонах засвідчують середньовічні гідроніми, зокрема, назви Руська ріка (Дон, Керченська протока), море Русів (Чорне море). Слов'янською рікою арабські автори називали також Волгу. Один із найавторитетніших арабських письменників ал-Масуді, вказуючи на панування русів у Північному Причорномор'ї, писав: «нема на ньому нікого іншого, і вони (руси) живуть на одному з його берегів. Вони – великий народ».

Домінування русів у Причорномор'ї відзначав також арабський географ із Сицилії Ідрісі (середина XII ст). Жодних натяків на те, що руси були не місцевими мешканцями, а прибульцями з інших країв у творах арабських письменників (як і візантійських) немає. Тому один із творців норманської теорії датський філолог Вільгельм Томсен був змушений визнати, що повідомлення східних джерел погано пов'язуються з норманами.

Торгуючи із арабським Сходом, Русь водночас прагнула закріпитися і на константинопольському міжнародному ринку. Із цією метою вона продовжувала військовий тиск на імперію і між 820–840 рр. організує новий похід на її володіння, спрямований на малоазійський візантійський порт і великий торговельний центр – Амастріду. Він зафіксований у «Житті Георгія Амастрідського», написаного патріархом Ігнатієм. Про русів автор згадує як про добре відомий в чорноморському регіоні торговельний народ. Він називає їх також скіфами, чим наголошує, що вони є корінним населенням Північного Причорномор'я. Скіфами або тавро-скіфами називають русів і пізніші візантійські хроністи, зокрема Скільца і Зонара, які згадують також про їх морські напади на володіння Візантії, що передували походу Аскольда, підтверджуючи тим самим інформацію Житій.

Тактика військового тиску на Візантію увінчалася успіхом і у 838 р. руське посольство прийняв імператор Теофіл. Про нього повідомляється у франкській Бертинській хроніці. Її автор – єпископ Пруденцій, придворний літописець імператора Людовика Благочестивого, – був сучасником і свідком описуваних подій. Під 839 р. він пише про прибуття до Інгельгейму візантійського посольства, разом з яким прибули люди, які представляли народ «рос, король яких іменується хаканом». Як стає зрозуміло з повідомлення хроніки, руські послы «заради дружби» (середньовічна дипломатична форма, що означала укладення договору) напередодні відвідали Візантію, де їх приймав імператор Теофіл. Він відправив руське посольство до Людовика Благочестивого, якому написав листа з проханням дозволити послам повернутися додому безпечним шляхом через володіння франків.

Бертинська хроніка зафіксувала Руську державу на чолі з королем, як називає її правителя Пруденцій, вказуючи водночас на ще один його титул – «хакан». Цей тюркський титул відповідав європейському імператорському і означав правителя могутньої і незалежної держави, під управлінням якого було багато племен. З ним пов'язана одна з історіографічних назв Русі – Руський каганат. Титул руського князя свідчить про сусідство Русі з тюркськими державами. У той час це були Волзька Болгарія, з Хозарський і Аварський каганати. Титул руського правителя «хаган» («каган») вказував, зокрема, на його рівність з володарем Хозарії та незалежність від нього. Каганами руського князя титулюють арабські і руські середньовічні письменники. Так, митрополит Іларіон в «Слові про закон і благодать» називає каганами Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Водночас він порівнює Володимира з візантійським імператором Костянтином Великим.

Тюркський імператорський титул правителя Русі спростовує норманську версію її походження і версію первісної північної Русі, віддаленої на тисячу кілометрів від тюркського світу. Існування Русі на півдні Східної Європи підтверджує ще одне західноєвропейське джерело IX ст. – Баварський географ («Опис міст і областей на північ від Дунаю»). У ньому руси згадуються як головний незалежний народ на землях між хозарами та уграми. «Баварський

Географ» дає чітку географічну локалізацію Русі середини IX ст. у Центрально-Східній Європі. На думку сучасного провідного німецького археолога Й. Германа, таку інформацію автор міг отримати після прийому руського посольства у 839 р. імператором франків, під час якого Людовик Благочестивий докладно розпитав послів про їх країну. Автор «Баварського Географа» називає русів керівними, першими людьми («Forsderen liudi», «Fresiti») – першим головним народом.

Отже, писемні згадки про русів, як місцеві племена на півдні Східної Європи, з'являються вже у VI ст. В першій половині IX ст. маємо синхронні повідомлення про Русь як народ і державу у візантійських, арабських і західноєвропейських авторів. За їх свідченнями, у той час вона вже була могутньою державою, яка організовувала морські військові походи і торговельні експедиції, і послів якої приймали володарі найбільших у той час європейських держав – Візантії та Франкської імперії. Про силу Русі і незалежність її володарів свідчать також титули руського правителя – король і хакан (імператор).

Література: 1. Цветков С. В. Поход русов на Константинополь в 860 году и начало Руси. Санкт-Петербург: “Русско-Балтийский информационный центр “БЛИЦ”, 2010. С. 84; Ибн Хордадбех. Книга путей и стран. Перевод с арабского, комментарии, исследование Н. Велихановой. Баку, 1986. С. 39; 3. Литаврин Г.Г. Византия, Болгария, Древняя русь (IX- XII вв.). СПб, 2000. 56; 4. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т. 3: Восточные источники. Москва, 2009, С. 114; 5. Томсен В. Начало русского государства. Москва, 1891. С. 35; 6. Баварский Географ (Описание городов и областей к северу от Дуная) // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т. 4: Западноевропейские источники. Москва, 2010, С. 29; 7. Херрман И. Ruzzi, Forsderen liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах «Баварського Географа» (первая половина IX в.) // Древности славян и Руси. Москва, 1988. С. 92.